

Gramby d. 2. februar 1924

ERINDRINGER FRA KRIGEN I

I dette år er det jo ti år siden, den såkaldte "Store Verdenskrig" begyndte. Jeg har ofte tænkt på at nedskrive mine erindringer og oplevelser fra den tid, og hvis jeg skal huske det meste af det, så er det jo ikke for tidlig at få begyndt. Jeg vil da begynde med de sidste dage i juli 1914.

Højbjergningen var for vort vedkommende her på gården tilendebragt, og vi var travlt beskæftiget med at træffe forberedelser til høsten, som tegnede tidlig dette år. Samme sommer havde vi også forstørret laden samt udvidet stalden, så den kunde rumme 80 st. kreaturer ialt. Ca 48 td. land var nemlig bleven tillagt gården hidrørende fra Fr. Stäckers ejendom (Mejerigården), så der var fuldt op at tage vare på.

Fredag d. 31. juli kom de første alarmerende rygter til byen. Jeg var nede i kroen for at hente vægt og lodder, som havde været til revision, da blev der fortalt, at Libau var blevet skudt i brand. Samme aften kom der geværer og ammunition til byen. Jeg var på banegården sammen med flere, men vi vilde ikke rigtig tro, at der var fare på færde endnu. Alle mulige og umulige rygter svirrede i luften, men vi tog det foreløbig med ro.

Næste dag lørdag voksede spændingen, og samtalen mand og mand imellem drejede sig kun om krigsudsigterne. Lørdag eftermiddag tog jeg sammen med Olaf Aastrup og Hans Tejlmann til Gjelsbro. Tejlmann byggede denne sommer en lade på Aarupgård. Tømmeret var lige bleven rejst, og han havde ærinde ud til tømmersvendene. Da vi kom til Gjelsbro kro, tog vi derind for at drøfte situationen. Da vi havde gjort det en tid, kom Thommas Petersen med sit tøj på en trillebør, han vilde ud af landet, ti "vi får krig" sagde han. Efter at vi havde talt lidt med ham, fulgte vi ham over grænsen for at hilse på de danske grænsegendarmer og høre nyt fra den side også. Da vi kom over, blev vi modtaget af en tre fire stykker foruden Tønning, der var toldkontrollør. Lærer Bennetzen fra Høm kom også til stede.

Samtalen gik livlig. Vi satte os på en del bøgestammer, der lå henslængt i grøften ind mod Tønnings have. Imidlertid var "Tammes" kørt om til kroen med sin trillebør for at hente en ramme bajersk øl. Som vi sidder allerbedst, kommer urmager Anders Andersen om hjørnet forbi det tyske toldsted. Han havde et anseligt stykke papir i hånden, gik hen til stenen, som betegnede grænsen og råbte så følgende ord hen til os "kom så, nu er det så vidt, krigen er erklæret". Vi sad alle et øjeblik tavse, de udtalte ord havde gjort et stærkt indtryk på os. Men så sprang vi på benene, og før vi skiltes, blev der udtalt det ønske, at når den krig, der nu begyndte, sluttede, at den måtte resultere i Sønderjyllands genforening med Danmark. Derpå sagde vi hinanden farvel, og lærer Bennetzen ønskede mig held og lykke i den farefulde tid, jeg gik imøde. Jeg var nemlig den eneste af os tre forannævnte, der skulde stille straks. Da vi kom hjem til Gramby, var hele byen omtrent på gaden for at drøfte den uhyggelige begivenhed. De fleste hjem blev jo berørt, ti mange var der jo, som skulde afsted. Jeg skulde møde i Flensborg på 4de mobiliseringsdag og havde altså tre dages frist. Jeg gik da om til skomagermester Jakobsen og bestilte et par ekstra stærke ridestøvler, som blev lovet mig færdig til tirsdag aften. Derpå gav jeg mig i lag med selvbinderen, fik den ud og gjort istand til høstning den påfølgende dag søndag.

Søndag formiddag var min kone og jeg til kirke, som nu var stærkt besøgt, særlig af yngre mænd, som skulde afsted. Landstormen skulde for størstedelen møde 1ste mobiliseringsdag i Haderslev, deres lod var at besætte alle jernbaner, broer osv. som vagtposter. En del kom søndag aften igen, ti der var flere, end der foreløbig var brug for. Søndag eftermiddag var jeg hos min svoger og søster i Skjoldager for at sige farvel.

Mandag morgen var jeg sammen med flere på banegården for at sige farvel til indkaldte, som var undervejs. Mange varme håndtryk blev der vekslet, og held og lykke blev der gjensidig ønsket hinanden til den farefulde færd ud i det uvisse.

Dagen igjennem var jeg optaget af at sætte min fader og folkene ind i gårdens drift og med at afgøre alle spørgsmål for den nærmeste fremtid desangående. Hen imod aften kom der efterretning om, at Frankrig havde erklæret Tyskland krig. Nu var vi klar over, at det trak op til at blive til fuld alvor.

Tirsdagen gik omtrent som mandagen. Henimod aften hentede jeg mine støvler hos Jakobsen. Da jeg var på vej hjem, mødte jeg A.Andersen og hotelejer Brun med hver en bøsse, de skulde hen at stå vagt ved de forskellige vejspærringer, som var rejst allerede om fredagen. De første par dage var denne tjeneste bleven udført af mandskab fra Rødding, da folk her i byen ikke blev anset for at være patriotiske nok til så vigtig en bestilling. Særlig bemærkede ved denne lejlighed gjorde sig jyllandstyskeren N. Madsen, Rødding, og vejmand A. Ebsen, hvorved mange af os morede os kostelig.

Onsdag morgen kom altså min tur, og med et tungt farvel tog jeg afsked med hjemmet og mine kære herhjemme. Da min kone, min fader og Johanne samt mig selv var undervejs til banegården for at sige farvel, kom der et helt læs soldater fra Toftlund. De skulde herover for at holde styr på sagerne, ti rygtet havde meldt, at ikke alt her i byen var, som det skulde være. Men det hele var en misforståelse, og såvidt jeg ved, tog de straks tilbage igen. Imidlertid var toget færdig til afgang, og de sidste gribende afskedshilsner blev vekslende. Bedst husker jeg min fader, hans ansigt var blødt, men hård tillige.

I Gram kom der adskillige til og så fremdeles helt til Vojens. Ved middagstid kørte vi videre og kom til Flensborg henimod kl. 3. Målet var først Junkerholveg kasernen. Der blev vi alle stillet op og så sorterede. Artilleristerne, hvortil jeg hørte, skulde stille næste morgen kl. 8 på banegården og så derfra videre til Rendsborg.

Hermenn Stecker, som jeg havde tjent sammen med i aktiv tjeneste, og jeg sov den nat hos H. P. Hansen (gjestgiver) i Nystaden. Før vi gik til ro, var vi ude i byen for at se os om, og det var et meget broget gadelivsbilled, der mødte os. Hist og her mødte vi bekjendte, en fortæller, at grev Schack, Møgeltønder, var bleven skudt, en anden det samme om Rossen fra Tønder, ja, det var sket bag den og den kasernemur, og han havde selv hørt knaldet, da det skete osv. Man blev helt ør i hovedet og vidste ikke mangan gang, hvad man skulde tro. Næste morgen, da vi stod på banegården, blev det fortalt, at nu havde også England erklæret Tyskland krig, og den engelske flåde bombarderede i dette øjeblik København, hvor de vilde sætte sig fast, før tyskerne gjorde det. Skade for det smukke København, tænkte jeg, krigserklæringen derimod var jeg ikke så ked af.

Så farvel til Flensborg. Langsomt krøb toget afsted ud til Sporskiftet, hvor der blev gjort holdt. Her kom der flere til, og sådan gik det videre ned gennem Angel, forbi Slesvig og Dannevirke. Henimod middag kom vi til Rendsborg, hvor vi blev modtaget på banegården og ført om på artillerikasernen, hvor vi straks blev oprangerede og inddelt til at danne en infanterimunitionskollonne. Da det var så vidt, marcherede vi afsted syd ud af byen, over Nordøstersøkanalen med Vester Rønfeld som foreløbigt mål.

På vejen derud hørte jeg for første gang "Ich hab ein Kammeraten" med "Die Vöglein im Walde" som tilknytning. Først tonerne fra en mundharpe, så flere og lidt efter lidt sættes der i med sang fra de ca 200 mand, som i takt går hen ad landevejen tænkende på det hjem, de forlod og med en vis nysgerrighed på det uvisse tid, de går imøde.

Wester Rønfeld ligger på sydsiden af N-Ø.kanalen, en ret smuk lille landsby af hovedsagelig mellemstore bøndergårde. Jeg med flere kom i kvarter hos en gårdejer Greve. Efter at

vi havde fået noget at spise, blev vi ordrede hen til byens skole, hvor indklædningen fandt sted. Efter vi var kommen i den nye habit, blev civiltøjjet pakket i en æske og sendt hjem. Jeg husker det så tydeligt, hvordan jeg lå på en græsplæne og omhyggelig lagde stykke for stykke i papæsken, det skete med stærkt blandede følelser. Havde man dengang vidst, at det vilde vare over fire år, før den igen kom i brug, så havde afskeden været endnu tungere, end den var.

Efter en tre dages forløb blev der hentet en 225 heste i Rendsborg. Havde vi ikke haft noget at bestille, så fik vi det nu. Disse heste var udtaget rundt omkring hos bønderne, så de var for størstedelen ikke tilredne, langt mindre tilkørte til at gå i sekspand. Det blev vores daglige beskæftigelse at lære disse heste og os selv at køre med seks for. Os, der havde tjent ved artilleriet, red i reglen for- og stanghestene, medens forhenværende kavallerister blev sat på mellemhestene. Det blev en ret drøj eksercits for mangen en i disse varme augustdage. Skindet havde svært ved at holde til, og mange af hestene blev bækket både i saddellejet og fortil. Jeg blev velsignet med et par ret anselige brune, som gik som forheste. Mellemrytteren ved samme køretøj var skræddermester August Petersen fra Klovtoft og stangrytter H. Stäcker. Vi tre kunde helt godt sammen. August, der havde været dragon, havde jo lidt svært ved i førstningen at få krikkerne til at trække, men det kom med tiden.

Forresten var det en ret behagelig tid, vi tilbragte i W. Rønfeld. Jeg fik fri om eftermiddagen, og vi spadserede langs kanalen og i plantagen øst for byen. Et par eftermiddagstimer kunde vi altid tilbringe nede ved kanalen, hvor der stadig var store skibe undervejs, og det var jo helt interessant at se disse store krigskolosser glide langsom forbi. Der blev altid udvekslet hilsner med matroserne ombord ved sådanne lejligheder. Færgerne fra Sassnitz-Trelleborg kom også en dag forbi, de var ret anselige, og ladet var de med søminer, som skulde udlægges ved den engelske kyst, blev det fortalt. Når vi sådan lå i græsset og diskuterede, kunde man få de mest umulige formodninger og antagelser at høre, særlig hvad søkrigen angik. Vi dansksindede Nordslesvigere holdt os da for det meste passive. Vi havde jo ingen interesse i Tysklands krigsheld. Fra krigen på land begyndte der nu også at melde sig resultater. Efterretningen om Lyttigs (Lüttich/Liege) fald vakte stor jubel ligeså kronprindsens opmarch mod Verdun.

Da vi havde tilbragt en halv snes dage, begyndte vi at diskutere, hvor langt der var igen, før vi selv skulde afsted. Før det kom så vidt, var der mange af os, som fik besøg af konen. Jeg var også så heldig til stor glæde for hende og mig selv. Det var lørdag d. 14. og søndag d. 15. Den 16. blev vi indladet på banegården i Rendsborg. Indladningen var tilendebragt godt middag, og så trillede vi afsted op over højbroen syd på. Det var noget helt nyt for os at rejse i vogn sammen med vores heste. Der var anbragt seks af dem i hver vogn med bagpartiet mod vognens ender, tre og tre. En jernbom på tværs af vognen holdt hestene på plads. Midt i vognen lå så saddeltøjjet, vores egen udrustning, hør, havre og alt, hvad der ellers hørte til. Om dagen havde vi så døren åben i læsiden, og dejligt var det så at sidde og se ud over landet, alt som toget kørte frem.

Noget, som man ikke kunde lade være at lægge mærke til, var den stemning, som havde grebet hele det tyske folk, frejdige og tillidsfulde for det meste med smil om munden, selv sikre og overbeviste om en sejrrig udgang af hvad, der nu begyndte.

Sammedags aften passerede vi Altona og Hamborg. Vi kørte langsomt igennem og holdt på de fleste stationer, hvor vi blev en ualmindelig god behandling til del, og da vi forlod byen, havde vi hele bunker liggende af belagt smørrebrød, chokolade, cigarer, cigaretter, blomster osv.

Ved solnedgang rullede vi over Elben. Smukt lå den store havn og by til højre for os, belyst af den nedgående augustsols sidste stråler. Snart var også Hamborg passeret, og mens

tusmørket sænkede sig, kørte vi frem over de hannoveranske hedesletter.

Næste dags morgen blev der gjort holdt i Münster . Der gjorde vi for første gang bekendtskab med en troppebespisningsanstalt. Der blev budt os kaffe med en skive brød, men det smagte os absolut ikke efter den gode behandling dagen forud. Før vores afrejse fortalte togpersonalet os, at en transport belgiske fanger den morgen skulde skydes, og at de i øjeblikket var ved at grave deres egen grav. Dette gjorde stærk indtryk på os, ti vi var jo klar over, at dette hørte ikke med til almindelig krigsføring.

Imidlertid fortsatte vi rejsen over Wamse(?), kom over Rhinen ved Duisburg lidt over middag; hen på eftermiddagen passerede vi Krefeld og ved aftenstid nåede vi Aachen. Der havde vi en times ophold, hvor mandskabet blev bispist, hestene blev vandede og fodrede osv.

Ved titiden kørte vi videre med den forvisning, at når det blev lyst igen, var vi i fjendeland i Belgien.

Ganske rigtig, op på formiddagen passerede vi Lüttich (Liege). Nysgjærrige kiggede vi på den erobrede fæstning, særlig lagde vi mærke til, hvad virkning artilleriet havde haft over for husene i byen, og jeg husker, at vi fandt, at byen ikke var særlig hårdt medtaget. Forterne, som det jo var gået hårdest udover, kunde vi ikke se særlig meget til fra banen af.

Hen på eftermiddagen kom vi til Landen, hvor vi skulde udlades. Alle var vi kede af den forandring, der nu forestod. Vi havde jo haft det så hyggeligt og rart i vores vogne med samt vore heste, men herrut måtte vi jo. Toget kørte hen for en provisorisk sammentømret såkaldt militærrampe, og der gik det så for sig. Først kom patronvognene og omtrent samtidig hestene. De første besørgeades af fodmandskabet, de sidste af rytterne og i løbet af en halv time var vi færdige til afmarch.

Klokken ca 4 blev der kommanderet "sid op". Vejen gik over en delvis nedtrampet havre- og hvedemark mod nord, til vi stødte til landevejen. Liege- Louvain (Leuven) derfra i retning af sidstnævnte by.

Den første by, vi kom til, var Tirlmont (Tienen). Der lagde vi mærke til en del sammen-skudte og afbrændte huse. Ilden var endnu ikke slukket over alt. Færdslen på gaden var ret livlig. Kort efter at byen var passeret, mødte vi den ene større civiltransport efter den anden. Det hed sig, at de kom fra Louvain. I et træ på højre side af vejen så jeg den første blindgænger. Det var en 75mm, kun lige bundstykket var at se. Den sad ca 6 mt over jorden og var afskudt i retning af Louvain. Lidt før solnedgang blev der gjort holdt, vi befandt os da ca. 3 klm. foran Louvain. Der blev fodret, kogt kaffe, brød fordelt osv. Mens dette stod på, kom der efterretning om, at der var noget galt fat i Louvain. Civiltransporterne blev ved, forude kunde vi se svære røgskyer samt høre temmelig vedholdende geværskydning. Til højre for os ca. 100 mtr. fra landevejen var en halv snes civilister ved at grave et hul i jorden. Infanterister stod med opplantet bajonet og drev på arbejdet. På spørgsmål om hvad der var løs, fik vi at vide, at det var "spioner", som skulde skydes, så snart hullet var færdig, og sådan skete det.

På grund af stillingen forude blev vejen forlagt øst om Louvain. Mørket var nu ved at bryde frem, stærke ilskær kunde vi se imod sydvest, vest og nordvest. Terrænet var vanskeligt, stejle bakker op og stejle bakker ned. Snart blev det helt mørk, så vi havde svært ved at orientere os, adskillige gange var de forskellige forspand ved at køre ind i hinanden. Hen ad kl. 12 blev der gjort holdt. Sagen var den, at vores hauptmand, Ude var hans navn, var kørt fast, han havde forvildet sig og vidste nu ikke, hvor han var og for ikke at løbe den fare at blive taget til fange, måtte vi blive, hvor vi var til det blev dag, alt støj samt tændning

af pibe og cigaretter blev forbudt, hver mand måtte blive ved sin hest, færdig til at sidde op i påkommende tilfælde. Den eneste underholdning var det brændende Louvain, som vi havde lige foran os. En del af os havde det held at få feldtflasken fyldt ved at malke omstrefjende køer. Omsider begyndte det at dages, og uhyggeligt var det billed, der blev rullet op for os. Tunge gråsorte regnskyer hang over landskabet, ruinerne af de nedbrændte bygninger sås rundt om dertil en meget ubehagelig lugt af brændt kød.

Efter at hestene var blevne fodrede, og vi andre havde fået et sjat kaffe og en kiks, brød vi op, og marchen gik i nordvestlig retning med landsbyen Byckken(?) som foreløbig mål.

Byckken(?) var en langstrakt by, beliggende ved vejen efter Mechelen. Da vi nærmede os, kunde vi se, at størstedelen var nedbrændt, og hvad der endnu stod, blev også snart stukket i brand. Vi kørte ud i den nordre ende af byen, der var en bro sprængt over en kanal, og vi kunde ikke komme videre. Ovre på den anden side af kanalen var infanteriet endnu i kamp, som døde hen godt middag. Vi havde gjort holdt i venstre side af vejen. Hestene blev fodrede, og alt imens kiggede vi os nysgerrige omkring, ti der var meget at se efter, noget vi aldrig havde set før. Først og fremmest tilbagetransporten af alle de sårede, som gjorde et vist indtryk på os, så alle de nedbrændte og brændende huse. Beboerne var så godt som alle borte. En ældre mand ca. 50 år blev fundet i besiddelse af patroner, på det blev han ført frem for en officer, et kort forhør, og blev så skudt. Liget blev kastet i vejgrøften og blev liggende der foreløbig. En kammerat, Heinien og jeg fik hen imod aften fat på nogle duer, som vi fik gjort istand sammen med kartofler. Mens vi sidder i vejgrøften og spiser, blev der ført store skarer af befolkningen forbi. Nedbøjede af sorg, kvinder grædende og børnene højt klynkende, slæbte de sig hen af landevejen. Omtrent bag i en sådan transport gik der en gammel hvidhåret præst; da de var lige ud for os, springer der en infanterist hen, river de, der er ham i vejen, til side og giver sig så til at slå løs på præsten. Det ender med, at han sparker ham, så han falder hen ad jorden. Det blev dog en leutnant for meg, og han befalede ham at holde op.

Hen imod aften gik vi, efter at have forsynet infanteriet med patroner, lidt tilbage for at finde en plads til at bivakere på. Efter en del ulejlighed var alt så vidt iorden. Forudrationen blev der hentet en del lucerne til hestene. Kl. hen ad 9 blev vagten inddelt, felt-råbet bekendtgjort og vagtposterne udstillede. Vi krøb så ind i vore telte, som var lange og smalle. Hvad bredden angik, kunde vi stikke næsen imod ved den ene side og tæerne ved den anden.

Den forrige nat havde vi en oplevelse, som til at begynde med satte os lidt skræk i blodet. Da vi havde ligget et par timer, lød der pludselig et skud lige i nærheden. I samme nu for vi alle på benene, vi troede selvfølgelig, at Belgierne angreb os. Da vi var bleven klar af teltet, blev der hurtigt "trådt an" hos vagtmesteren og gjort klar til forsvar. Men der kom ingen fjender, og da sagen blev nærmere undersøgt, viste det sig, at en af kammeraterne var gået uden for lejren for at besørge det nødvendige og på vejen ind var bleven anråbt af en af posterne, men havde da glemt feltråbet. Vagten havde da straks skudt, men traf heldigvis ikke.

Dagen efter rykkede vi længere frem først mod nord og så mod vest. Vejret var stadig duset. Vi kom undervejs forbi en forretning, hvor der stod tobak i vinduet. En del af os vilde ha fat på den, men det blev vinket af. Ved middagstid kom vi forbi en landsby, hvor alle husene brændte. Mændene blev ført bort, og kvinder og børn gik grædende bag efter. Det var et sørgeligt syn at se.

Et hus var der ikke ild i, og der boede der en tysk dame, som traktede os med cigaretter og cigaretter. Hen imod aften kom vi i nærheden ad Bryssel. Vejret var nu smukt, solen skin-nede og et meget smukt landskab viste sig for os. Store landsbyer lå lunt mellem skove og

marker.

Vi gjorde holdt i en cikoriemark, foderposen blev hængt på hestene, og vi fik os en bid brød og en pibe tobak.

Hermann og jeg havde lagt os, så lange vi var, mellem cikorierækkerne og nød rigtig tobakken, hvilen og det dejlige vejr. Som vi lå der, kunde vi ikke lade være at lægge mærke til, så ren som marken var. Der var bogstavelig talt intet ukrudt at finde, og vi ønskede uvilkårligt, at vi havde haft en sådan jord og i en sådan tilstand derhjemme, hvor vi var fra.

Ved solnedgang brød vi op for at finde pladsen, hvor vi skulde bivuakere. Men det tog tid, før vi var så vidt. Hele egnen var nemlig den eftermiddag bleven så overfyldt med tropper, at der bogstavelig ingen plads var til os, før vi kom en 5-6 kilometer mod sydøst. På den tur kom vi igennem en by på et par tusinde indbyggere, den hed Scherrebek (Sterrebeek?) og kort derefter gennem en skov.

Nu var det imidlertid ved at blive mørkt, og for en forsigtigheds- skyld blev kanonerne kommanderet frem med karrebinerne. Muggens fra B var også deriblandt, og han græd som et lille barn af bare angst; krig var absolut ikke noget for ham. Der passerede imidlertid ikke noget, og vi kom godt i bivuak, hvor vi blev et par dage.

Den første dag fik en stor del af os håret klippet helt kort af og lod et fuldskæg stå, vi syntes, at forandring skulde der til. Da vi var der, blev der fortalt, at der var fundet våben i skolerne der omkring, og det foruroligede soldaterne og officererne i høj grad. Det antoges, at det var for at Belgierne kunde have dem i beredskab og ved lejlighed skyde på soldaterne.

Nu efter min hjemkomst fra krigen har jeg læst lidt i Joh. Jørgensen "Klokker Roland", at myndighederne havde beordret våbene på skolerne, for at de civile ikke skulde blive fri-stede til at gøre brug af dem.

Da vi igen brød op, gik marchen igen vestpå gennem Scherrebek (Sterrebeek), og efter et par timers tid nåede vi Brussel (Bruxelles). Da vi var kommet et godt stykke ind i byen, blev der gjort holdt, og vi fik tid til at gøre indkøb af øl, cigaretter osv. Derpå gik det i sydvestlig retning gennem byen, og vi fik god lejlighed til at se samme. Den bygning, der vakte mest opmærksomhed, var Justitspalæet. Dets arkitektur såvel som beliggenhed er ganske enestående.

Jeg husker, vi kørte langs en gade med stærk stigning i byens sydvestlige hjørne. Solen skinnede, og vejret var smukt, så man tilbage kunde se store dele af byen, som lå fredelig i aftensolen. Her var ingen huse afbrændte, og alt så ret fredelig ud.

En 4-5 klm. uden for byen passerede vi regiment 86. Samme havde gjort holdt ved vejen, og medens vi drog forbi, blev der lejlighed til at hilse på en masse bekendte, deriblandt Laurids Winther. Han stod i et hegn og plukkede bær. Jeg råbte over til ham og spurgte til hans befindende. Han var klar over, at det var skidt at være i infanteriet i krigstid. Vi spurgte så hinanden, hvor vi skulde bivuakere for natten for om muligt at træffe hinanden igen, men det lykkedes ikke. Det blev sidste gang, jeg så ham.

Ved solnedgang gik vi i bivuak ved en lille landsby Lembeek (Leerbeek?). Det var første gang, at det kneb med at få vand til hestene. Brøndene er i denne egn såvel som i Nordfrankrig meget dybe, og i reglen kunde man ikke se vand, når man så ned i dem. Pumpeværket gik som følge deraf meget tungt, og var man uheldig, kunde det hænde, at brønden blev tom, før man kom for, og så måtte man hen at lede om den neste.

Der i byen blev vi et par dage, og da provianten indgik meget sparsomt på den tid, blev nogle sat igang med at tærse rug, som der så blev gjort forsøg på at bage brød af, men det mislykkedes helt. Udvendig var de så hårde som sten, men indeni den rene rå deig. Dem, der havde stået for bagningen, blev skældt ud af vagtmesteren, og hestene fik brødet. Derimod tærkning af havre til hestefoder, det gik bedre, og vi var nær ved at blive ked af den tærkning med pleil, da der pludselig en dag hed "engelsk kavaleri i anmarch", så fik vi i en fart pakket sammen og flyttet os længere øst på igen.

Vor næste opholdssted blev i vestkanten af byen Anderligt (?) på et teglværksterræn. Vi havde fået fårekød udleveret og var godt igang med at koge samme, så hed det sig igen "engelsk kavaleri". Suppen blev heldt i ilden, og det halvkogte kød taget med. Derpå sad vi den halve nat i sadlen, parat til at tage imod englensmanden, men han kom heldigvis ikke. Klokkeren hen ad 3 havde vi gryderne på ilden igen, og på den måde fik vi fårekødsuppe til davre. Imidlertid begyndte vi at kunne få havre til hestene og en enkelt gang brød eller kiks til os selv.

Dagen efter forlod vi Anderligt (?). Jeg var fra nu af stangrider ved furagevognen. Denne formiddag hentede vi havre i Brüssel og forlod byen i nordvestlig retning. Det gav den dag lejlighed til køb af ganske udmærkede druer, store blå frankentaler. Jeg spiste mig en ordentlig livfuld.

Hen på eftermiddagen nåede vi til byen Asche. Når alt skulde være gået efter ønske, så skulde vi der ha bøjet af mod sydvest, men tilfældet vilde det anderledes. Officerfortræder Levy førte os, og vi blev ved lige ud, stadig søgende og spørgende efter kolonnen, hvortil vi hørte, men uden held. I mørkningen befandt vi os i nærheden af Termonde (Derdermonde?) lidt syd for Anvers (Antwerpen). Efter overvejelser frem og tilbage sluttede vi os til et batteri Artilleri for der at være i sikkerhed natten over. Omtrent en kilometer forude hørtes endnu hendøende infanteriild.

Vi havde gjort holdt i en havremark, som stod i skok. Efter at have givet hestene hver en tre fire neg, blev vognen omgivet af neg, så der blev helt lunt mellem dens fire hjul, hvor vi vilde opholde os for natten. Månen var nu stået op, og der blæste en kold østenvind hen over den flade egn. Som jeg går og sysler med et eller andet, kom en af kammeraterne hen og siger til mig med dæmpet stemme "kom med, så skal jeg vise dig noget". Jeg fulgte med, og vi kom ind på en afsides markvej med store poppeltræer ved siderne. Da pludselig står vi over for en hel dyngge lig, måske femten til tyve ialt. Ved nærmere eftersyn viste det sig at være helt unge fyre i attenårs alderen, alle skudt på nært hold. Det gjorde et meget uhyggeligt indtryk på os. Månen stod nu højt på himlen og kastede sit blege skær på de i døden fortrukne ansigter. Det var jo den måde at føre krig på.

Efter en nat fuld af uro og kulde brød dagen frem påny. Den blev til at begynde med brugt til at undersøge en nærliggende landsby for brugelige ting. Foruden lidt spiseligt fik vi fat i en vogn, som vi fandt i en slagterforretning. Den blev så bundet bag efter, og så op på formiddagen søgte vi så igen tilbage sydpå. Undervejs kom vi til et sted, hvor tyskerne i deres iver for at brænde af havde gjort det så galt, at vejen var fuldstændig spærret af røg og flammer. Vinden bar nemlig tværs over samme. Hen på eftermiddagen fandt vi omsider vores afdeling. Vi blev modtaget med stormende jubel, ti foruden havren til hestene, havde vi også to fede stude med, som straks blev skudt ned og fordelt mellem mandskabet. Den bivakplads, vi der havde, glemmer jeg ikke så let, den var nemlig ualmindelig smukt beliggende i en dalsænkning. En lille bæk bugtede sig afsted i dalens bund omgivet af eng og skov. Lige i nærheden lå landsbyen Enghien omgivet af frugt- og humlehaver. Første gang jeg gik igennem en sådan humlehave, blev jeg helt betaget af planternes højde og den skyggefulde stilhed, der herskede under disse.

Dagen efter gik det vester på til en by, der hed Lede (Zelev?), en købstad på en 5-6000. Da vi kom ind i gaden, blev der gjort et længere holdt. Jeg kom til at holde lige ud for et apotek og så at sige lige i døren til samme. En ung dame og en herre stak nysgerrigt hovedet ud af døren. Jeg så, og de så, og efter en stunds forløb begyndte jeg ganske sagte at fløjte ??????. Det gjorde sin virkning. Forbavsede så de på mig, dertil svarede jeg, at jeg ikke var preusser, men dansker, og før vi igen satte igang, havde jeg en svær plade chokolade i lommen. Ved solnedgang lejrede vi os på en eng vest for byen. Landskabet var meget smukt. Græs i masser til hestene. Store fritstående træer prægede landskabet. Før natten blev to af byens fornemste herrer hentet og sat under bevogtning som gidsler. Angst for natlig overfald var nemlig tilstede endnu, skønt vi havde aldrig været udsat for et sådant. Dagen efter fik vi ordre til at gå mod syd og i store dagsmarcher. (Sagen var nemlig den, at 9de armekorps skulde ned at hjælpe med ved tilbagetoget fra Marne.)

Den første dag havde vi blandt andet den oplevelse at se, hvordan de belgiske vejmøller blev væltede. Tyskerne var nemlig bange for, at møllerne skulde signalere og derved røbe den nye marchretning, vi havde fået. Et sted, det var lidt nord for byen Assche, lå en stubmølle væltet om på siden. Vingerne var knuste, sækkene lå hulder til bulder mellem det knuste tømmer, og ved siden af stod mølleren og hans familie med bedrøvede ansigter og så på elendigheden.

Vi var nu imidlertid nået til søndag den 13. september. Den dag gik vi over den franske grænse ved fortet Conde lidt nordvest for den smukke by Valenciennes. Jeg husker, at vi kom igennem en skov, bøjede af mod vest og derpå ligefrem ind i fortet. Vi lå den nat i den derværende franske kavallerikaserner. Vi kunde se, at besætningen havde haft ret hurtig udrykning, ti en masse ting var efterladt, både af furage og udrustning. Jeg tilegnede mig et stort ridetæppe (Voilach), som fulgte mig hele krigen, og som endnu forefindes her hos mig.

Efter at hestene var blevet anbragt, gik jeg mig en tur i byen, for om det var muligt at købe mig nogle plader chokolade, men hvor jeg kom, blev der snart udsolgt. Det var tydeligt at mærke, at vedkommende ikke ønskede at handle med tyskere. Et sted i byen stod der en monument af Napoleon III. Han stod og holdt en såret fransk soldat i sine arme. Monumentet var smukt og gjorde stærk indtryk på beskueren. Natten tilbragte vi som vagt i kaserne, og jeg husker den var meget uhyggelig. Jeg lå for mit vedkommende sammen med en kammerat ganske alene på gulvet i en stor mandskabsstue. Halvvåde kravlede vi næste dags morgen på hestene og afsted gik det syd på gennem Valenciennes. Der lagde jeg mærke til de første kulminer; mest kendelige på de store affaldsdynger, som altid findes sådanne steder. Rådhuset dér vakte også opmærksomhed ved dets smukke stil. Vores marchretning var nu St. Quentin. Den påfølgende nat lå vi i kvarter i St. Simon, hvor husene var stærk medtagne af granater 7,5er. Vi sov næsten alle godt den nat. Byen bestod for det meste af Bøndergårde, og laderne var fulde af korn, så der var nok at fodre med og nok at ligge i.

Næste dag kom vi så igennem St. Quentin. Det, jeg husker bedst der fra byen, var et Nationalt mindesmærke, der stod på byens torv. Alle Frankrigs hovederhæver var her symboliserede på en smuk og i øjnefaldende måde.

Fjender havde vi nu i nogen tid ikke mærket synderligt til. Lidt engelsk kavalleri en gang imellem og imod syd til tider fjern brummen af kanoner. Vor hovedinteresse var for det meste at finde noget at leve af til os selv og vore heste. Forplejningen var på det tidspunkt ustadig og mangelfuld. Det bevirkede jo, at man var tvungen til at gøre adskillige afstikere for at rekvirere, som det så kønt hed, og det gav også tit anledning til udskejelser, som tit gik ud over den uskyldige befolkning. Særlig slemt var det tit, når der blev fundet

velforsynede vinkjeldere. Mange kunde jo under sådanne forhold nok bibeholde gemytligheden, men mange blev helt vilde og lavede så i reglen dumt tøj. Det var særlig dem, som havde hjemme i byerne Hamborg og Kiel, de kunde være ubehagelige, så det forslog noget, men dem havde vi forholdsvis ikke ret mange af.

Da vi så imidlertid var kommen et stykke syd for St. Quentin, mærkede vi fjenden igen. Jeg var den dag, da vi kom igennem førnævnte by, afkommanderet sammen med flere for at hente havre på banegården. Af den grund kom vi bag efter, og det var os ikke muligt at finde vor troppeafdeling igen. På vor højre fløj i mod vest hørte vi af og til geværskydning. Det bevirkede, at vore førere V. Vagn Levy og Melmke straks, da vi var uden for byen, førte os mod syd, hvor vi efterhånden blev klemmt inde i den såkaldte store bagage. Denne blev langsomt ved at gå lige mod syd i retning af landevejen Noyon-Chauny.

Da natten kom, lå vi i et skovbevokset bjærglandskab (Udløbere af Ardennerne) nordøst for Noyon. Natten blev kritisk. Da vi godt og vel havde lagt os til rette for natten ned i siden af en hulvej, blev 3 Comp. 86, som var med til dækning af bagagen, alarmeret. Det hed sig, at det var det engelske kavalleri, der var på spil igen. Kort efter kom der befaling til, at alt disponibelt mandskab fra selve bagagen også skulde stille. Nu havde det været ret naturligt, om en af vagtmesterne var gået med som fører for de fire til fem mand, som vi skulde stille med, men de gav sig til at skændes om, hvem der skulde, og enden blev, at de blev, hvor de var og lod os skøtte os selv, som vi også gjorde ved at lægge os ned i det første det bedste skjulested, vi fandt, vel at mærke i passende afstand af Vagtmesterne. Da så skyderiet var ophørt, listede vi os så tilbage til hulvejen, hvor vi snart sov sødeligt til dagsskæret igen viste sig i øst. Denne nats hændelser blev for vagtmesterne tit ubehagelige, ti det krigsmod, de havde vist ved denne lejlighed, kunde de jo ikke godt være bekendt. Efter en del genvordigheder nåede vi så næste dags aften landevejen Noyon-Chauny. Den dag hørte og så vi for første gang de franskes senere så bekendte 7,5. Lige til højre for os stod der et tysk batteri, som beskød et ditto fransk, der havde stilling mod syd på den anden side af kanalen, der løber langs med Oise floden. Dette varede en times tid. Infanteriet angreb så imidlertid, og det endte med, at franskmændene trak hele deres styrker tilbage syd for Oise.

Vejret var godt, og ved solnedgang fandt vi os et kvarter i en bondegård ved ovennævnte landevej. Jeg havde den nat vagttjenesten fra 12-2. Vagten skulde holde sig i porten ud til landevejen, så bedst som jeg står der, ser jeg en af mine kammerater fra kollonnen, og da jeg ser nøjere efter, opdager jeg, at jeg har hele vores afdeling for mig. Jeg råbte dem så an og spurgte, hvor de skulde hen. Til Chauny efter ammunition blev der svaret. Jeg tænkte lidt på, om jeg skulde vække de øvrige, men lod det være, ti jeg var temmelig klar over, at de nok skulde komme tilbage af samme vej, som de tog hen. Da jeg så næste dags morgen fortalte Vagtmesteren, hvad jeg havde oplevet om natten, skældte de ud, fordi jeg ikke straks havde vækket dem. Der blev nu i hu og hast gjort færdig og så afsted bag efter dem. Sagen var nemlig den, at de herrer var bange for at være ene med os par mand under sådanne forhold. Kort efter traf vi så kollonnen, der på det tidspunkt havde modtaget ammunitionen og var nu på vej til Noyon. Vi havde øsende regnvejr den dag, vinden var sydøst, og det blev ved den dag. Jeg havde sammen med Döhrwaldt (Maler fra Möcheberg ved Kiel) set mit snit til at få fat i et par ekstra manteler fra bagagevognen, som vi trak over vores egne. Da der så var gået en lille tid, vilde kvartermesteren gøre brug af en, men de var jo borte, og han rasede så rundt på underofficermaner, men uden resultat. Da vi så senere kom i kvarter i en lille by lidt nordøst for Noyon (Talefest), lagde vi dem ganske stille hen igen og sagde kvartermesteren i tankerne tak for lån. Da vi den aften gik i kvarter, var en stor del af mandskab og underofficerer mer eller mindre berusede. Min gode ven Döhrwaldt var temmelig medtaget; han havde fået et større kvantum rødvin og cognac blandet sammen og sukker var der i, så det var jo en ren gudedrik under sådanne forhold. Men værre blev det. Byen, vi tog ind i, var helt mennesketom, mine heste stod den

nat i et køkken, ti det kneb med plads. Da de var vel anbragte, skulde jeg ud at se mig om, jeg opdagede, da et stort pæretræ. Jeg entrede det straks for at smage på varerne, men hvor stor blev min forbavselse, da jeg kom op i træets top. Der var den nemlig fuld af dejlige store blå druer, som rigtig smagte en sulten soldat. Jeg huggede rigtig i mig, og alt imens råbte et par kammerater op til mig, om at der var pærer, og om de var gode, men jeg havde travlt til at svare. Da så maven og disponible lommer var fyldte, kravlede jeg ned og fortalte og viste dem herlighederne, så fik de også travlt med at komme op. Lige ved siden af mit kvarter lå landebyens Estaminet (kro). Her samledes efterhånden en del af soldaterne måske af gammel vane. I skænkestuen stod der et musikautomat, men den var uden nøgle. Vores smed fandt på råd, han lavede noget, der lignede en nøgle, og så gik det løs med dansen og hujen.

I kjeldereren blev der fundet flere fade med vin, og efter en del søgen blev der fundet én, hvis indhold var ret god.

Vinen gjorde sin virkning, og næste dags formiddag sad der et par kammerater bundne på protzerne. Det var straffen for forseelsen.

Vejret var stadig dårlig, og vi frøs, særlig om morgenen, når vi skulde rykke ud i det våde tøj, men der hjalp ingen kære mor.

De næste dages beskæftigelse for os bestod i at forsyne vore infanteriregimenter med ammunition. De stod i hård kamp syd for Noyon ved Carlepont og Tracy-le Val. Vor vej gik gennem Pontoise. Som vi holder der på vejen nord Carlepont, kommer der en husarpatrulje, og en af dem, som råbte goddag H.P. Det var smed Lund fra Alkjær. Jeg spurgte ham om forholdene forude, kampen var hård, og der var mange af de sorte. Vi overnattede i sydkanten af Pontoise. Det var hundekoldt, og så småregnede det.

Byen var halvt sammenskudt. Det brændte endnu stærkt mellem bygningerne, og en ubehagelig stank fyldte luften. Døde lå rundt omkring også adskillige heste deriblandt. Jeg havde mit leje på trinbrættet af en protz, jeg frøs, så jeg ikke kunde sove. Endelig blev det dag, og vi fik lov til at sammen med hestene at rykke ind i de tilbagestående bygninger. Hans Jørgen Hansen fra Hyrup ved Haderslev og jeg fandt os en stald, som var bygget sammen med stuehuset. Af en nærstående hvedestak hentede vi til foder og strøelse. Om formiddagen var vi i Noyon efter foder og proviant. Broen over floden var sprængt, og pionererne havde bygget en ny på pontoner. Strømmen drev med adskillige hestekadavere og meget andet. Den dag fik jeg de første cigarer hjemmefra, å hvor de smagte. Jeg gav en af til Hermann Stecker og for at ingen skulde få ondt af at se os, gik vi afsides, mens vi røg. Det var Olaf Aastrup, som havde sendt, og vi sendte ham en kærlig tanke. Den dag fik jeg også rygetobak fra Paula. Jeg nåede at få røget et par pibefulde, så stjal min vagtmester resten. Menke var den hæderlige mands navn, hamborger og forhenværende skomagervend. Den dags eftermiddag blev det disponible mandskab sat til at begrave de døde, som lå strøet over markerne syd for byen ud mod en nærliggende skov. De lugtede ikke godt, og der var adskillige sorte imellem. Dem var de fleste ikke meget for at ta fat i og de blev da skubbet ned i graven ved hjælp af stænger. Et sted længst ud mod skoven var der en grøft, hvor der også lå en halvsnes faldne. Dem lagde vi på langs i grøften og jævtede så samme. I et tornister af en falden franskmand fandt jeg et brev, som var skrevet med kvindehånd og var fra Paris. Jeg viste vagtmester Levi samme, han kunde nemlig perfekt fransk. Brevet var et smukt skrevet kærestebrev, og vi blev begge helt rørte over det indhold. Imidlertid havde de allerfleste af os fået ondt i maven begrundet på den ensidige forplejning, nemlig kød og atter kød, lidt grøntsager og lejlighedsvis lidt frugt.

Hans Jørgen og jeg lå på et loft med hvedeneg under os og tildækket med vore hestedeckener. Natten var urolig, kanonerne hamrede heftig, maskingeværerne knitrede, og

dertil en almindelig torden med lyn og regn. Hans Jørgens mave var meget urolig, og adskillige gange skulde han ud i nødvendig ærinde. På loftet henne i hjørnet stod der en stor stenkrus, da så en gentagelse nærmede sig, blev vi enige om, at han skulde fremdeles besørge det i stenkruset, det voldte ikke nær så megen ulejlighed; han dækkede den pænt til hvergang. Næste dags formiddag kom der en ind i stalden til os og spurgte, om vi ikke havde løg til bøf. Jo sagde Hans Jørgen, oppe på loftet i det og det hjørne, der står der nok af dem i en stor stenkrus, hent du bare, og vedkommende op ad stigen til loftet. " Han skal få løg, skal han," sagde H.J., der er den mest storsindede fyr, vi omtrent har ved kolonnen, men lad os komme ud i en fart, ti han risikerer at få besærker gang, når han får fingre i de løg. Vi forsvandt ud bag ved længen, og der stod vi, men den anden rasede ned fra loftet og ud på gaden igen.

Vi var nu omkring den 24-26 September. Vi var omtrent omringet af franskmændene og kunde høre dem skyde fra tre sider, lige fra sydøst til nordvest. Det var jo i hjørnet syd for Noyon, vi befandt os. Den tyske højre fløj fik imidlertid forstærkning, og den faste stilling voksede nordefter mod havet ved Yser. Vor næste kvarter blev igen i Talefest.

Da vi var der sidst, hendte der noget, jeg må ha med. En morgen tidlig skulde vi til kaserne i Noyon efter Havre. Hans Jørgen og jeg skulde med. Det øsregnede, da vi trak hestene, og Menke var ikke at se, så trak vi dem ind igen. Imidlertid kom han, og så skældte han ud, fordi vi ikke var der. Forreste heste var der. Omsider kom vi afsted altimedens skældte vagtmesteren ud. På kasernen kunde vi få kaffe, men det forbød han os, og hjemad kom han i tanker om, at vi skulde gå til fods ved siden af hestene. Til at begynde med gik det nogenlunde, men da det til slut gik stærk ned ad bakken mod Talefest lod H.J. og jeg efter aftale hestene suse. Der var 4000 pund på vognen så holde igen, var der ikke tale om, og snart var hestene i galop ned mod byen og vagtmesteren bagefter, alt hvad han kunde. Da vi kom til vejs ende, lå hestene styrtede oven på hinanden og vognen halvvejs oven på dem. Dernæst stort opløb rundt om det hele med Hauptmann Ude i spidsen. Der blev holdt forhør, og det endte med, at hr. Menke fik sig en ordentlig røffel, fordi han havde kommanderet hans ryttere af hestene og derved forårsaget løbskkørslen, samt et par af hestene blev gjort ubrugelige foreløbig.

Vor næste kvarter blev på en fabrik i Noyon. Hestene stod bundne til maskinerne, og vi lå rundt på gulvene, et elendigt hul. En dags tid derefter rykkede vi ud mod nordvest i retning efter Roye. Vi gjorde holdt ved en by, der hed Randor. Efter at vi havde afleveret vore forsyninger til infanteriet, gik vi i bivak i en sukkerroemark. Som jeg så hen på eftermiddagen ligger på ryggen mellem to rækker roer og nyder min pibe, så hører jeg lidt fra mig et par fremmede stemmer, som talte dansk. Jeg derover, og hvem finder jeg så minsanten Jensen, Flensborg Avis og Jens Stenholdt fra Friskmark. Så blev der jo en snakken op om alt muligt vedrørende krigen, om fremtidsudsigterne, om vi kunde være hjemme til jul og alt muligt andet. Men ingen af os tænkte dengang på godt og vel fire lange år.

Kampen var nu meget hård forude, stadig mere reserve blev sat i ilden. Jeg husker en måneklar aften, jeg stod i nærheden af den gamle forskudte vejrmølle ved Randor på landevejen mellem Noyon og Roye. Da kom det ene regiment infanteri efter det andet forbi, og alle skulde til forreste lini syd for Roye.

Vi havde den dag slagtet et kreatur og lå nu og stegte bøf ved side af landevejen. De sølle djævlende kunde få lugten og vi kødet, vi havde hjærtelig ondt af det for dem. Dødtrætte var de efter lange marcher. En hauptmann havde to tre hængende ved hvær stignøjle, som han så på den måde fik slept med fremad. Han var en brav karl samme hauptmann, sjelden har jeg hørt en officer tale så trøstende og opmuntrende til sine folk, som han gjorde.

Vor næste opholdssted blev så i bivak på en mark syd for Avricurt (Aancourt?). Her lå

der igen faldne rundt i terrænet, som endnu ikke var nået at komme i jorden. Der kæmpedes stadig hårdt forude. Til sydvest havde vi byen Amy (Amiens?). Vi skrev nu den 2. oktober. Det var den dag, Laurids Winther faldt i kampen ved ovennævnte by. Så vidt jeg ved, ligger han også begravet i Amy (Amiens?).

Hen på eftermiddagen d. 2-10 gjorde kejser Wilhelm os den fornøjelse at lade sig se. Vi stod og syslede ved vore heste en del af os, andre sad oppe på nogle kornlæs og fulgte kampen forude, så på en gang blev der råbt "kejseren kommer". Der blev røre, vi løb hen til vejen for at tilfredsstille vores nysgerrighed, og ganske rigtig fem biler kom der hen ad landevejen, som så gjorde holdt lige i vejkrydset ud for vores bivuakplads. I den næstforreste vogn sad han selv, han stod ud, en adjutant holdt hans mantel parat, som han så trak på. Derpå vendte han sig om imod os og holdt en lille tale til os om at gå dristig på, så krigen kunde få ende, og vi igen kunde vende tilbage til hjemmet med sejr inden jul.

I de første dage af Oktober døde kampen langsomt hen, og fra hjørnet Noyon-Roye trak den nordpå. Kapløbet til havet var begyndt, og for vort vedkommende fik vi nu en rolig tid. Infanteriet udbyggede stillingen, og for vort vedkommende sørgede vi for kvaterer til hestene. Vi kom til at ligge i en landsby, Flary le Medeuse(?), hvor vi forblev i længere tid. Tiden gik med at lægge beslag på hele den landbrugsmæssige indavling fra den foregående sommer. Der blev tærsket i stor stil. Markerne blev afsøgt efter kartofler, roer køkkenurter og alt, hvad vi kunde bruge. Lagre af vin, rom og cognak blev stærkt eftersøgt, blev en sådan fundet, skulde det meldes til kommandanten, men i reglen fik mandskabet først en god part af samme, før den blev afleveret.

Først i november blev jeg syg og blev indlagt på lazarettet i Noyon, hvor jeg blev opereret d. 17/11. Dette lazaretophold gav mig lejlighed til at få den alvorlige side af krigen at se. Bygningen var fransk lazaret i fredstid. Der kunde ligge op imod hundrede mand i hvær sal. Tilgangen var størst om natten, da kom de sårede ind ude fra fronten, og det var ikke småting, hvad læger og sygepassere havde at efterkomme. Jeg blev opereret af pfs. Kümmel, Altona, og en Brix, Flensborg. Under narkosen opdagede Brix, at jeg var dansker, og det gav så anledning til, at jeg fik en hilsen med hjem til hans familie i Flensborg, da jeg senere kom på orlov. På grund af pladsmangel blev alt daglig, der kunde tåle transporten, forflyttet til lazarettet i Tyskland, og allerede fjærde dagen efter operationen blev jeg sammen med flere puttet i en dertil særlig egnet bil og kørt til banegården i Noyon, og så gik rejsen pr. Lazarettog nordøst på over Luon (Laon?), Nanger (Namur?), Liege, Aachen osv.

Hvor var man trods alt godt tilpas ved at komme bort fra det hele, ti det var jo ved at gå op for os, at foreløbig var der ingen ende at se på den krig, hvorom vi i begyndelsen tænkte ikke kunde vare så længe. Sådan et tog kører forholdsvis langsomt og med mange ophold på de forskellige stationer. Tog med tropper og ammunition havde nemlig forkørselsret. Men for vor skyld ingen alarm, vi havde tid nok, og forplejningen og behandlingen var god og så dette at ligge i en seng igen, det var jo noget ganske nyt, noget vi ikke havde oplevet efter 1ste august 14. Nå, alt imens kom vi over den tyske grænse. Vi var meget spendt på, hvor hen rejsen gik. Togpersonalet vidste intet desangående. Altimens passerede vi Køln, Hannover, og omsider havnede vi da en sen nattetime på en banegård i Hamborg. Så var det slut med jernbanekørsel. Da jeg lå på en bære i ventesalen og ventede på at blive transporteret til et eller andet lazaret, havde jeg den glæde at gense min gamle regimentskammerat Hans J. Hansen fra Halk. Han var sendt tilbage fra fronten på grund af en blærelidelse. Før dagen gryede var jeg bleven anbragt på lazarettet i Eppendorf(?). Så snart det kunde lade sig gøre, fik jeg brev afsendt til Paula, og efter et par dages forløb kom hun og besøgte mig. Stor var gensynsglæden. Vi havde jo da ikke set hinanden, siden vi rykkede ud fra Rensborg. Hun blev, til jeg kunde forlade Eppendorf(?). Vi gjorde holdt i Rensborg, hvor jeg var bleven tildelt 4de eskadrontræn nr. 9. Efter en dags forløb,

hvor papirerne blev ordnet, fortsatte jeg så rejsen hjem til Gram. Jeg blev så i Rensborg indtil videre og med orlov af og til. Under en af disse blev jeg arresteret. Det var den 16. januar. Dagen i forvejen havde vi haft generalforsamling i Savværket, hvor jeg var medlem af bestyrelsen. Aarsagen til arrestationen var, at jeg havde udtalt mig uforsigtigt. På en forespørgsel havde jeg nemlig svaret sådan: "For os kunde det være ligegyldigt, om tyskerne vandt eller ej, sejrede de, fik vi vel mange penge i landet ligesom i 1871, og tabte de, så kom vi forhåbentlig tilbage til Danmark". Dette blev meldt til politiet og havde til følge, at jeg blev stevnet for en militærret i Rensborg. Det trak op til en større politisk sag, og jeg måtte antage sagfører. Imidlertid blev det kejserens fødselsdag d. 27/1, og i den anledning blev der givet amnesti for politiske forseelser, og jeg slap da med skrækken.

En gentagelse oplevede jeg så igen i august samme år. En del af det indkvarterede vagtmandskab her i byen beklagede sig over kosten, særlig den, de fik i småkårshjem. Kommuneforstanderen lod da sammenkalde til et møde i kroen for evt at oprette et feltkøkken, hvor de så alle kunde spise i fællesskab. Jeg fik da også en indbydelse, da jeg netop var hjemme på høstorlov. Jeg var betænkelig ved at deltage. Men den tysksindede kommuneforstander vilde tage ansvaret og opfordrede mig til endnu engang at komme tilstede. Jeg gik da derned, men knap var mødet begyndt, så kom politiet ind og forbød, at forhandlingerne blev fortsat. Vi forlod da salen. Hans Tejlmann og jeg sad blandt andre i skenkestuen. Da kom politibetjenten ind og arresterede mig på stående fod. Jeg blev ført ned på slotskroen, hvor jeg kom i forhør hos en major von Freude. Det var en farlig hidsig karl, samme major, og efter han havde skældt mig huden fuld på det groveste, jeg endnu havde hørt, blandt andet: "Fanatische dumme dänische Bauernlümmel", blev orlovspas og våben taget fra mig, og jeg blev omgående ført i arrest, som dengang befandt sig i Gramby, lidt syd for sygehuset hos Chr. Bonde.

Der sad jeg så natten over og blev med første tog transporteret til Rensborg under politiledsagelse. Ved ankomsten derhen på eftermiddagen kom jeg så straks i forhør. Forhørsdommeren, en officer, fandt, efter at sagen var undersøgt, arrestationen for uberettiget, og jeg kom straks på fri fod igen. Under hele mit ophold i Rensborg havde jeg privatkvarter i Sleisvigergade hos en Hr. Frenz. Der havde med tiden samlet sig en del aviser og korrespondance, som ved en husundersøgelse kunde blive meget ubehagelig. For alle tilfælde skyld var Paula hurtigst mulig rejst til Rensborg for at få samme brændt. Dette havde hun fået besørget, da jeg efter forhøret blev sat på fri fod. Dernæst fulgtes vi hen på posthuset og telegraferede hjem til fader, at jeg nu igen var på fri fod.

Men min sidste arrestation fik ret ubehagelige følger. Kort tid derefter blev jeg sammen med flere kammerater forsat til en anden våbenart, nemlig til Telegrafbatallionen i Frankfurt a.d. Oder. dermed kom jeg til egne af Tyskland, hvor jeg aldrig før havde været. Rejsen gik over Hamborg, Berlin, Fürstenwalde. Naturen vekslede fra skovene i Holsten til sandslætterne og søerne i Brandenburg, til de store fyrreskove øst for Berlin og de store engarealer ved Oderen. Frankfurt var overfyldt med militær af alle våbenarter. Kasernen, hvor vi hørte hjemme, lå på den østlige side af Oderen. Da vi var ankommen der, skulde vi sendes videre til den russiske front. Men for mit vedkommende blev det ikke til noget dengang. Der skulde nemlig udtages otte mand til at ride remonter, og der var jeg så heldig at blive udtaget som en af disse. Vi havde en let og behagelig tjeneste. Vi red en time om formiddagen og en eftermiddag, og forresten gik tiden med at passe hestene. Senere hen fik jeg fodringen af hele hestebestanden under mig, furageringen m.m.

Min bedste ven og kammerat i denne periode var Andreas Møller, landmand og kreaturhandler fra Burkal ved Tønder.

Da vi så kom til sidst i januar 1916, var det slut i garnisonen i Frankfurt. En halv snes mand blev udtaget til vestfronten.

Efter vi var bleven udrustede, gik turen over Kotbüs (Köthen?), Leipzig, Halle, Worms, Metz, Longuyon, Sedan og så mod syd, og en skønne aftenstund havnede vi ved fronten nord for Verdun. Foreløbig fik vi kvarter i Stenay (Kronprindsens kvarter). Vi blev anbragt i avlsbygningerne til et lille slot nordøst for byen, et dejligt kvarter med smukke omgivelser. Der fik vi så tildelt det antal heste, vi havde brug for. Vor tjeneste bestod i at betjene telefoner og holde ledninger vedlige, en interressant og behagelig tjeneste.

Her på dette lille slot havde vi adskillige oplevelser. Slottet lå i en dalsænkning, hvor en biflod til Maas (Meuse) løb forbi. Omgivelserne var høje bakkedrag delvis bevokset med skov, og hvor der fandtes rigelig bestand af vildt, deriblandt en del vildsvin. Når lejlighed gaves, afholdt officerne jagt, særlig på sidstnævnte. Vi menige blev da brugt som klappere og var da tildels bevæbnede med karabiner med påsat bajonet, da denne jagt jo ikke var helt ufarlig, ej heller for klapperne. En dag blev en straks anskudt orne borte i skovtyknin-gen. Det blev aften, og samme blev ikke fundet. Men en af klapperne vidste, hvor den var bleven af, og næste dag foretog vi uden officerer en undersøgelse af steder med det re-sultat, at vi fandt samme. I alt hemmelighed foretog vi en deling af ornen, og så vankede der vildsvinsuppe med rødvin. Den var vellykket, og kødet smagte udmærket.

I parken til slottet lå der et lille kapel, hvor medlemmer af den grevelige familie, der ejede samme, lå begravede. Blandt disse var der en officer, der var faldet i Krimkrigen. Gennem parken løb der en lille bæk, der førte rigelig med vand, og da faldet var stærkt, havde man indbygget en lille turbine, der trak en dynamo, der delvis forsynede slottet med elektrisk lys.

Den 21 Fbr. om morgenen kl. 7 begyndte den såkaldte store offensiv ved Verdun. Omtrent i samme øjeblik begyndte kanonerne af alle kalibre skydningen. Det var et forfærdeligt brøl. Vi sad netop ved morgenkaffen, drikkebægrene dansede på bordet, og lufttrykket bogstavelig ruskede i dørene. Sådan blev det så ved i den følgende tid, kun med korte afbrydelser. Det hele var vel nok tildels en overraskelse for Franskmændene. I første om-gang tog tyskerne adskillige tusinder fanger. Forterne Vois Duamont og Tavanne kom i Tyskernes hænder. Men det gik ikke så galt, som man skulde have troet. Franskmændene fik efterhånden forstærkninger, og kampen blev stående. Min afdeling rykkede, efter at vi havde fået heste fra et depot i Longwy, frem til byerne Dun (Dun-sur-Meuse?), Bruxelles, Milly, Sivry, Linny(?) og Myrvoux(?). Først var jeg i Dun (Dun sur Meuse?). Så var jeg hjemme på orlov i en 4 uger i april. Da jeg drog derop igen, havde jeg et par høns med. Jeg fik allerede det første æg i Neumünster. Af dette lavede jeg mig en tody i Hamborg. Det næste fik jeg, da vi var nået Köln og så et, da jeg ankom til fronten, og det var der in-gen skal på. Ved ankomsten fik jeg kvarter i Bruxelles. Hønsene blev installeret ved køk-kenet, blev godt fodret og gav rigelig med æg. Kort efter blev jeg afkommanderet sammen med tre mand til Milly, hvor vi skulde passe en telefonstation. Jeg som den, der skulde finde og reparere, når der gik brud, eller der var anden forstyrrelse på ledningerne. Det var den bedste og interessanteste tjeneste, jeg nogensinde havde under krigen. Udstyret var jeg, foruden mine våben, med en hest, som hed Lise, et prøveapparat og et par stang-sporer, når jeg skulde entre masterne. Fortsatte havde jeg ingen af i nærheden. Mit kvarter var i en lade, hvor jeg og min hest havde det for os selv, og hvor jeg sov ved siden af denne nat efter nat.

En nat først i maj blev jeg vågen ved et voldsomt bombardement. Jeg kravlede op til en luge i taget med udsigt mod fronten og fik der et selsomt skuespil at se. Oppe i luften sej-lede en af de franske projektører stærk oplyste Zeppeliner. Granaterne eksploderede rund om den, og længe varede det ikke, før den fik en træffer med det resultat, at det med gas fyldte luftskib eksploderede, og stumperne faldt brændende til jorden. Det var et be-tagende syn at se på.

Den 22. maj så jeg et andet syn, som også var ret enestående. Jeg sad på et af højde-
dragene øst for Maasfloden i højde med Sivry. Det var ved solnedgang, vejret var smukt.
Kampen forude gik endnu i sædvanlig tempo. En kammerat, berliner, hvis navn jeg har
glemt, og jeg sad og hyggede os i det gode vejr. Kikkert havde vi med og ved hjælp af
denne, kunde vi se de kraftigste forteelser langs fronten. Vi ser også, at et jernbanetog,
bestående af godsvogne, kører langsomt ind på stationen ovre i Bruxelles på den mod-
satte side af Maasfloden. Vi ser også en flyver højt i luften over byen, og at den er fransk,
hjalp kikkerten os til at konstatere. Der går så vel et kvarters tid, da ser vi, at en granat, en
af stor kaliber, slår ned i nærheden af banegården. Der kom flere, og så ser vi, at det be-
gynder at brænde i en af godsvognene, og inden ret længe begynder vognene, som jo var
ladet med granater med tilhørende Katuscher (Krut) at springe i luften den ene efter den
anden med vældige drøn. Da vores egne afdelingsstab lå indkvarteret der i byen, var vi
meget interesseret, hvordan det var gået disse. Vi løb til telefonen og spurgte for, og sva-
ret lød, at her er fanden løs. Manden, vi havde forbindelse med, sad nogenlunde sikker i
en understand.

Dagen efter skulde jeg som sædvanlig derover for at hente posten, og jeg fik da syn for
sagen. Skinner og vognene var revet i stumper og stykker.

En dag, da jeg henter post, fik jeg noget at se, som jævnlig gik for sig, nemlig at pårørende
kom for at hente en falden soldat hjem. Jeg så, da kisten var taget op af jorden, at denne
blev åbnet, for at faderen kunde overbevise sig om, at det var hans søn, der lå der. Det var
et gribende syn at være vidne til.

Under offensiven, som den foregik ved Verdun 1916, så man mangt og meget. Det var
den heftigste og mest koncentrerede under hele krigen. Jeg havde lejlighed til at iagttage,
hvad der blev ført frem af mandskab og ammunition, og det var ikke småting. Der blev
foruden hestekøretøjer benyttet lastbiler og damplokomotiver. Vejene var stadig under re-
paration, udført af russiske krigsfanger.

En dag i juni trak det op til et pludselig tordenvejr. Trommeilden gik jævnt stærkt. Ballong
???? var som sædvanlig oppe i stort antal langs både den franske og tyske stilling for at
observere. Da pludselig sætter det ind med en heftig storm fra sydvest. Det havde til følge,
at en stor del af ovennævnte rev sig løs og det både franske og tyske mellem hinanden.
De drev i en forvirring over os væk i nordøstlig retning, og samtidig blev de franske heftig
beskudt, dog uden synderlig virkning. Vi hørte senere, at de var landede dels i Belgien
dels i egnen ved KølN.

Da jeg lå i kvarter i Milly, blev jeg ved hjælp af en kammerat gjort bekendt med en fransk
bonde, der var lidt mere intelligent som bønder i Frankrig i almindelig. Han havde fået
færden af, at jeg var dansker, og ved kammeraten lod han mig vide, at han ønskede mit
besøg. Han boede i Myrvox(?), og en søndag, hvor jeg havde tid og lejlighed, red jeg da
derover. Lotz hed min kammerat, og han havde kvarter hos samme bonde, og han var
polsksindet, så ham kunde jeg stole på. Vi fik en fornøjelig søndageftermiddag ud af det.
Mod slutningen sang vi Marseillaisen i fællesskab. Han var meget interesseret i, at Dan-
mark havde været allieret med Napoleon den store.

Alt imens var der hjemmefra bleven søgt ind om orlov, og denne var bleven bevilget på
ubestemt tid. Aarsagen var, at jeg var landmand og havde en større ejendom. En dag
imod slutningen af juni, fik jeg så afmarchordre, og glad var jeg. Først tilbage til Stenay,
hvor jeg fik mine papirer i orden, og hvor jeg fik ordre til at melde mig i Coblenz. Så gik rej-
sen over Sedan, Montmedy, Longuyon, Metz, Trier til Coblenz. Der vilde de ikke kendes
ved mig, da jeg jo hørte hjemme i Frankfurt a.d. Oder. Efter en dags ophold kørte jeg så

videre over Giessen, Magdeborg, Berlin til Frankfurt. Da jeg kom dertil, traf jeg jo gamle bekendte blandt andet Andreas Møller. Indtil papirerne blev ordnet, hjalp jeg i nogle dage med bygningen af en militær badeanstalt nede ved Oderfloden. Så en morgen, hvor hele kompagniet var trådt an, hørte jeg mit navn sammen med tre andres blive råbt som erstatningsmandskab til et regiment et sted på østfronten. Min forbavselse var stor, ti det var jo andet end at komme på orlov, Jeg henvendte mig på skrivestuen for at få en forklaring. Jeg fik da følgende besked: Ved generalkommandoen i Altona var jeg opført i papirerne som en fanatisk og som soldat ikke tilforladelig dansker. Al orlov var mig forbudt, jeg måtte ikke nyde ophold i garnisoner inden for landets grænser og skulde altid have ophold ved fronterne. Det var jo en meget slem situation, jeg var der kommen i. Jeg blev spurgt, hvad jeg havde forbrudt mig, og jeg fortalte da ganske åbent om de to tilfælde, hvor jeg var bleven arresteret. Min vagtmester samt min kaptajn, som også var tilstede, syntes, at det var en temmelig hård medfart at få efter de foreliggende omstændigheder. Men ordren forelå, og jeg måtte afsted sammen med de andre.

Rejsen gik så øst på til ukendte egne, og det syntes jeg var helt interessant, og afsted rullede vi over Posen (nuv. Poznan), Thorn (nuv. Torun) kom over den polsk-russiske grænse ved Aleksondrovo(?) over Skierniewice til Warszawa. Der skulde vi skifte tog. Da vi så havde kørt en stykke tid opdagede jeg, at vi var kommen i forkert et tog. Jeg vidste, at vi skulde over Brest - Litovisk (nuv. Brest) til Pinsk. Vi kom så af ved første holdested. Det var hen imod aften og hvad nu. På en eng ved holdepladsen stod der noget hø i stak, og der rettede vi os ind for natten. Det var smuk sommer sidst i juni, så det havde ingen nød. Men ret længe havde vi ikke ligget og drøftet situationen med hinanden, så kom der kravlende et tog ind på stationen. Vi gav os i lag med togføreren for at komme med tilbage til Warszawa, og det vi da lov til. Hen på aftenen kom vi så tilbage til byen igen. Efter nogen tids søgen fandt vi en kommando for rejsende tropper, og der blev vi så natten over. Warszawa er en højmoderne storby med særprægede bygninger, særlig hvad de græskkatoiske kirker angår, så gjorde de på vi vesteuropæere et fremmedartet indtryk. Vi snød os imidlertid til et døgn's længere ophold i byen, og det lykkedes uden særlige uheld. Vi blev nemlig snart klar over, at det var der så mange, der gjorde, og fronten kunde vi altid nå tidlig nok.

Omsider gik så rejsen østpå igen, og nu var det i høj grad et særpræget landskab, vi kom igennem. Mager jord med islet af enge og store skove kørte vi igennem. Fæstningen Brest-Litovsk (nuv. Brest) var omtrent jævnet med jorden og af det, hvad der stod tilbage, da bar det tydelig spor af forrige års bombardement. Vi endte så i en by, der hed Jannova(?), en mindre by lidt før Pinsk, der traf vi vor troppeafdeling. Denne var imidlertid ved at blive indladet i et tog og skulde hurtigst mulig nordpå for at hjælpe Østrigerne, der havde fået klø af russerne ved en by, der hed Goroditze (Gorodishche?). Turen gik så tilbage til Brest-Litovsk (nuv. Brest) og derfra imod nordøst over Baronovits (Baranovichi?) til bestemmelsesstedet. Ud til nærheden af fronten blev vi kørt i en feltbane. Det sidste stykke måtte vi ta til fods ved nattetid. Før natten skulde vi fire endnu melde os ved kapteinen, han var fra Hamborg og hed Schmidt, vi fandt ham placeret et godt stykke i jorden med jernbeton til dækning. Den første nat, jeg der oplevede, var meget bemærkelsesværdig. Natten var kulsort og ualmindelig varm, det regnede ganske voldsomt med uafbrudt lyn og torden, Samtidig skød kanonerne jævnt væk. Lysprojektørerne kappedes med lynene om at oplyse kampterrænet. På mangel af andet kvarter havde vi fire lagt os i læ af en kirke-mur, efter at vi først var bleven gennemvåde i en lade, der kun delvis var tag på. Derfra havde vi en herlig udsigt over frontafsnittet foran os, men mindre behageligt var det at tænke på, at næste dag skulde vi selv derud og melde os til tjeneste. Den tid, der nu kom, var for mig den tid af krigens fire år, hvor jeg rigtig kom i skittet. Vores arbejde foregik lige bag de forreste rækker. Vi skulde forsyne og vedligeholde de forskellige kommandoer med armerede telefonkabler, og samtidig havde vi to lysprojektører at betjene ved nattetid. Der kæmpedes med stor aktivitet hele døgnet rundt. Vi lå i en stilling foran en landsby,

hvor vi havde granaterne hylende over hovedet på os. Hestene havde vi fordelt i skove og resterende huse af ovennævnte landsby. Vejret var meget varmt og fugtig tillige. Luften var fyldt med stanken af ådsel og alt muligt andet. Der under disse forhold har jeg oplevet de fleste fluer i hele mit liv. Når man smurte et stykke brød med marmelade, så måtte man ustandselig jage fluer væk med den hånd, man ikke holdt ved brødet med. Ved vort køkken havde vi en polak ved navn Matzko, han var en hel karl til at få noget lavet sammen. En dag, hvor vi havde flere faldne heste, tog han kniven, skar halsen over på en, flængede huden til side og skar en ordentlig luns ud af den indvendige lår, og længe varede det ikke, før han havde det hele tilberedt i velsmagende bøffer. De russiske huse er jo bygget af træ. Tømmeret er lagt oven på hinanden lag for lag og så tappet sammen i hjørnerne. Dette tømmer blev brugt til brænde, der var rigelig at tage af, og det var knas tørt. Det var jo en nem måde at komme til brænde på, ti hvad det angår, så kneb det tit i feldten at skaffe nok af dette. Fugtighed og varme blev ved, og længe varede det ikke, før mange af soldaterne blev syge af blodgang. Efter en tre ugers tid fik jeg det også og kom på lazaret. Vi blev foreløbig anbragt i nogle lader og bønderhuse, der lå lidt tilbage fra fronten. Det var ikke så hyggeligt. Mange døde. Blodet løb af dem, uden at de mærkede det, og vedkommende fik en ganske smærtefri død. Vi fik til at begynde med ikke andet end te og rom med lidt sukker i, så vi lå i en døs hele tiden. Af og til fløj en granat over os væk, men de færreste ensede det. Efter en ugens tid blev vi sorteret. De raskeste, hvortil jeg hørte, blev ved mørkets frembrug ladet i en feldtbane, og da der var bleven mørkt nok, rullede vi af mod vest. Den aften vi forlod kampområdet, var skydningen med artilleriet meget heftig. Det var et storslået syn, men vi var glade ved at slippe væk. Ankommen til nærmeste jernbanestation blev vi lagt ind i nogen temmelig solide lazarettelte. Næste dags formiddag blev vi ladet i en rigtig lazarettog, og så var man for såvidt oven på. Disse var i reglen godt indrettede. Nu gik det igen mod sydvest, og alt imens kom der flere syge til.

Da vi nåede Brest-Litovsk (nuv. Brest) var toget overfyldt med syge og sårede. En aften gjorde vi holdt på en lille jernbanestation. (Kassovo). Vi holdt der i længere tid. Ved den lejlighed var vi syv Danskere, der fandt sammen ved hjælp af at fløjte "Jeg elsker de grønne lunde", og det var vi meget glade for, ti er der noget, der liver op under sådanne forhold, så er det, når man træffer landsmænd.

Blandt de syv var Hans Juhl, Sønder Vilstrup. Han faldt på vestfronten 1918. Dernæst Jes Karstensen fra Hellevad. Navnene på de andre har jeg glemt, men vi havde det storartet sammen. Da vi nåede Warszawa, så kom vi på lazaret. Dette var indrettet i en stor skotøjsfabrik i den sydlige ende af byen. Vi var nu flere tusinder. I den sal, jeg lå, var der anbragt ca. 200 mand. Vi danskere fik ved en indtrængende anmodning til en af sygeplejerskerne lov til at få senge ved siden af hinanden. Dette var vi meget glade ved, og mundtøjet kom rigtig igang med at fortælle, hvær enkeltes levnetssløb og det lige til dato, vi havde jo masser af tid. Vi fik nu en meget omhyggelig pleje. Diæten blev fortsat med te og rom en lille sykke tid endnu. Senere fik vi suppe og gik så langsomt over til fast føde. To gange om ugen blev afføringen undersøgt for bakterier. Var den bleven fri, blev vi lagt over på en anden afdeling og fik så kraftigere kost. Omkring til september blev jeg udskreven og blev tildelt rekreationskompagni, hvor jeg var en halv snes dage. Det var en meget ubehagelig forandring. Her måtte vi til at træne igen med eksersits af forskellig art, og det passede os slet ikke. Dette resulterede så i, at en dag var vi fem mand, der meldte os frivillig tilbage til vore respektive regimenter. Vi skulde så melde os på generalkommandoen, og der fik vi så udleveret pas til banekørsel med det formål at finde hen, hvor vi skulde, og det blev mærkværdigvis overladt til os selv. Dette benyttede vi os i høj grad af. Jeg var ene mand til mit regiment. Så var der en dragon, han var også ene om sit. Dernæst var der tre infanterister, der hørte til to regimenter.

Efter at vi havde skullet et par dage i Warszawa, tog vi omsider med toget mod øst over B.Litovsk (nuv. Brest) igen til en by, der hed Pruschiana(?). Der lå der en generalkom-

mando. Da vi kom dertil, ventede vi først en dag, før vi meldte vor ankomst. De vidste imidlertid ikke, hvor vores regimenter befandt sig. Så skulde vi melde os i Brest Litovsk (nuv. Brest). Det tog imidlertid to dage, før vi kunde besinde os til at rejse videre, men så blev vi jaget ud af den underofficer, der havde opsyn med soldaterhjemmet. Ankommen til B.Litovsk ventede vi så igen en dags tid, inden vi meldte os hos fæstningskommanten. Der mente man, at mit regiment var forflyttet til vestfronten. Det syntes jeg ikke om. Da jeg lå på lazarettet i Warszawa, havde jeg fået et brev fra min vagtmester, hvor han fortalte mig, at han havde fået erstatning for mig, og at jeg i så tilfælde skulde tilbage til Frankfurt a.d. Oder. Dette viste jeg frem, og resultatet blev, at jeg skulde melde mig der. Imidlertid blev jeg sammen med mine kammerater endnu en dags tid, før jeg tog afsted. Så gik rejsen igen vest på over Warszawa, Skierniewice, Aleksandrova(?), Posen (nuv. Poznan) til Frankfurt. Nu var jeg meget spendt på, hvordan jeg vilde blive modtaget. Jeg kendte jo ordren fra Altona. Da jeg kom til byen, gav jeg mig god tid, inden jeg meldte mig til kaserne. Jeg gik på posthuset og telegraferede hjem efter penge. Dernæst skrev jeg et brev til Paula, at hun jo for alt i verden ikke måtte søge om orlov for mig, da der jo så kom for en dag, at jeg var inden for landets grænser. For øvrigt håbede jeg på, at vagtm. Angre og Hauptman Hirsh lod mig i fred.

ERINDRINDER FRA KRIGEN II

Jeg meldte mig så imidlertid på afdelingens skrivestue. Vagtmesteren kom ikke med særlige bemærkninger, og min hauptman heller ikke, så jeg følte mig nogenlunde tryk. Jeg blev igen indkvarteret på stue nr. 2 og fik igen min tjeneste ved hestene som før. Da der var gået en tre fire dage, blev jeg kaldt op på skrivestuen, og der blev der meddelt mig, at jeg kunde tage hjem på en 4 ugers orlov. Og glad blev jeg, og så havde det endda nær gået galt. En times tid før jeg skulde med toget, kom der en ordre fra oven, at hele mandskabet skulde træde an på kasernegården, og alt orlov blev aflyst omgående. Rumænien havde den dag erklæret krig, og der skulde udtages mandskab til Macken--- arme, som skulde angribe den rumænske arme. Jeg var i slem knibe. Stueetagen i kasernen lå omtrent i niveau med gaden, og da de andre blev kaldt ud, blev jeg tilbage i stuen, og da de var væk, lempede jeg mig ud gennem vinduet ned på gaden. Det var nemlig så heldigt, at vagten var mod øst om næste hjørne, så det hele gik ubemærket for sig.

Det var rart at komme hjem igen. Der var man midt i høsten, så jeg kunde gøre god nytte. Da de fire uger omtrent var omme, søgte jeg ind om 14 dage mere. Dem fik jeg også. Da prøvede jeg igen. Men denne gang gik det ikke så glat. Jeg kom igen til Frankfurt og havde været der et par dage, så kommer en aften en af kammeraterne og siger, at jeg stod opført på orlovstavlen med fjorten dage. En glædelig overraskelse var det jo, og jeg afsted igen. Jeg havde så ialt fået otte uger ud af det, og ham, jeg kan takke for det hele, var Landråd von Løv. Han var forøvrigt den mest tiltalende af alle de landråder vi havde i tyskertiden fra 1864 til 1920. Straks da Paula var klar over, at jeg var i Frankfurt igen, var hun, inden hun fik mit brev, rejst ud og klaget sin nød til samme. Han forhørte sig om mit mellemværende med mine foresatte, og trods alt fik han sat igennem, at jeg fik orlov.

Tiden gik så sin gang med garnisonstjeneste til hen imod jul. Så kunde jeg ikke holde den gående længere? Vi var en del gamle skulkere, som stod os godt med vore foresatte, og som i længere tid ud over det almindelige havde undgået at blive sendt ud. Nu måtte vi afsted, dog nød vi den gunst at blive sendt til en armetelegrafafdeling, som var noget af det mindst livsfarlige. En tre fire dage dampede vi så afsted. Vi var en halv snes mand. Reisen gik over Posen (nuv. Poznan), Breslau (nuv. Wroclow), Oderberg, Krakau, Prets-miche(?), Lemberg (nuv. L'vov). I sidstnævnte by fejrede vi juleaften og det under særlige ubehagelige forhold. Det foregik i en kantine nær banegården. Vi var vel tilsammen en snes mand. Til at begynde med gik det nogenlunde, men da mange tyskere har den vane at drikke sig plakat fulde den aften, og det var der en del, der gjorde. Så var julestemningen væk for os, som holdt ædru. Kl. hen ad et blev vi så igen kommanderet ind i toget, og rejsen fortsatte. Imidlertid var det bleven hundekoldt, varme var der ikke i toget, så vi frøs ganske forskrækkeligt. Næste morgen tidligt havnede vi på vores bestemmelsessted, nemlig i byen Stry. Vi blev foreløbig indkvarteret i en slags forsamlingshus, hvor Polakkerne ved visse lejligheder afholdt deres politiske sammenkomster. Hen på formiddagen løb jeg på en landsmand, nemlig Andreas Rudolf fra Friskmark. Af ham hørte jeg til min glæde, at der i byen var en hel del landstormere i kvarter, og hvoraf mange var danske, deriblandt også Jens Behrens. Jeg fandt ham i hans kvarter, og stor var gensynsglæden.

Stry var en by på 2-3000 indbyggere, den lå ved foden af Kapaterne og ved floden Stry. Jorden var god og frugtbar. Landsbrugsejendommene var for det meste ret små. Enkelte godser fandtes der også, og de var store og i reglen med den bedste jord som tilliggende. Befolkningen var meget blandet og bestod af hovedsaglig Ruthenere, Polakker og Jøder. Ruthenerne var jordbrugere, polakkerne repræsenterede her intelligensen nemlig som embedsmænd ved post, jernbane osv, og Jøderne besørgede handelen. Sidstnævnte var meget urenlige og i det hele taget meget utiltalende.

Troppeafdelingen, jeg blev tildelt, var Armefernsprächabtejbund nr. 113. Denne var den

formation, som jeg forblev ved til krigens slutning. Vores kommandør hed hauptmann Frey. Han var postdirektør og var fra Leipzig, og der var ikke noget ondt at sige om ham, han var, som den slags herre var flest.

Vores vagtmester hed Lott, han var i civil regeringsbygningsskontrollør. Han var et godt menneske og var almindelig afholdt af sine undergivne. En, som jeg også vil mindes som en god foresatte og ven, var sergeant Kørner fra Manheim.

Jeg forblev ved afdelingsstaben. Vor tjeneste bestod i at holde orden i de forskellige telefonposter, vi havde fordelt langs den russiske front, og dette var ikke særlig anstrengende.

Da foråret kom, tog vi del i tilsåning af jordene. Her på sommeren lejedes der et større engareal fra et gods til høbjærgning. Dette var meget fornøjeligt for os, der var landmænd, det smagte så hjemligt. Engene var gode. De lå i umiddelbar nærhed ved foden af Kaparterne. En lille flod løb nord på, den havde sit udspring oppe i bjergene og drev undervejs et par små vandmøller. Disse var meget primitive indrettet. Vandhjulet drev kun en kværn ved direkte træk. Kompliceret kraftoverføring ved stjernhjul med flere kværne kendtes ikke. Stenene var ikke hugget efter bestemte mønstre kuns nogle tilfældige fordybninger hist og her. At male en tønde rug til brødmel tog hen imod 5-6 timer, så det gik kun småt. I en sådan mølle var vi indkvarteret, da vi bjergede forsletten. Den lå i engen mellem Stryi og en lille landsby, der hed Bruggetau. Vi var en kommando på en snes mand. Kørner var med, og det var som at komme på sommerferie. Hvis vejret var godt, var vi ved høet, og regnede det, drev vi den af med søvn og kortspil m.m.

Så en dag henimod slutningen af høstbjærgningen hørte vi, at kampen ude ved fronten pludselig blussede op på ny. Russerne, der havde lavet revolution i foråret, havde holdt sig rolig sommeren igennem indtil nu. Det viste sig, at de havde angrebet Østerrigerne ved Stanislav (nuv. Frankovsk) og slået dem kraftig tilbage. Men det varede kun kort med den fornøjelse. Tyske tropper kom Østerrigerne til hjælp med det resultat, at Russerne blev slået tilbage ca 40 klmt, og stillingen blev i dette frontafsnit forlagt til øst for floden Dnepr?, og der blev den til dens opløsning i foråret 1918. Vi havde det nu meget roligt og merkede ikke meget til, at der var krig så længe vi var der.

Den sædvanlige forårsorlov, som vi landmænd sædvanligvis fik der selv var ejere af landsbrugsejendomme, fik jeg ikke på grund af mit forhold til generalkommandoen. En forfremmelse til underofficer blev mig også af den grund negtet mig, trods mine foresatte ved regimentet ansøgte derom flere gange. Jeg blev så kun gefreiter, men havde som sådan en betroet stilling ved staben. Efter den omtalte offensiv blev vort fremtidige kvarter forlagt til byen Stanislav (nuv. Frankovsk). Denne var tildels ødelagt ved artilleriild, og adskillige smukke huse var bleven skudt i grus.

Et sted, hvor vi holdt meget til i vor fritid, var Hotel Austria, som var en flot bygning i byens centrum. Foruden hotel var der en stor restaurant samt kino, hvor der blev fremvist mange gode film til adspredelse for soldater, der alle gik og kedede sig og kun ønskede at få en ende på krigen. En aften, da Jens Behrens og jeg var der, blev der opført en dansk film; hvad den hed, husker jeg ikke, men Olaf Føns og Betty Nansens optrådte i samme, og så var der billeder fra Rosenborg have. Et sted forekom der et billed af en gammel bro i dansk stil, som vi kendte disse fra gammel tid, og over indkørslen til rejsestalden stod der tydelig at læse "Hvilested Kro". Vi blev helt rørte at se dette. Det var jo der hjemme fra, og her så langt borte fra hjemmet gjorde det stærk indtryk på vores sind.

Da vi lå i kvarter i Stanislav (nuv. Frankovsk) mærkede vi for første gang til den senere så berygtede "spanske syge". En af mine kammerater Wagenitz fra egen nord for Berlin afgik ved døden på grund af denne sygdom. Til at begynde med havde vi kun få tilfælde af

denne sygdom, som senere så mange blev ofre for.

Efteråret 1917 fik jeg omsider orlov igen, hvilket jeg var meget glad for. Jeg havde jo nu ikke været hjemme siden august 1916, og en dag i oktober tiltrådte jeg den lange rejse hjem til en orlov på tre uger. Rejsen gik over Jezupol(?), Lemberg (nuv. L'vov), Zermysse, Krakau, Oderberg, Breslau (nuv. Wroclaw), Berlin, Hamborg, Flensborg og Gram. Dejligt var det at se hjemmet igen efter så lang tid i fraværelse. Men hjemme satte krigen også sit spor på dagliglivet. Der var stor knaphed på mange ting, og et og andet slap helt op. Sommeren 1917 havde været meget tør med en lille høst, og denne efterfulgtes nu af et meget vådt efterår, som i høj grad besværliggjorde efterårsarbejdet. De russiske krigsfanger, som vi stadig havde til hjælp ved langbruget, sled i det, så godt de kunde, flinke var de fremdeles og var os en god hjælp.

Noget, man ikke kunde lade være at lægge mærke til, var, at der næsten ingen mænd var hjemme mere i alderen 18-50 år. De var nu alle inddraget som soldater.

Et held var det for os, at vi stadig havde min fader i god behold, det var en hjælp for Paula, som jo havde meget om ørerne, alt mens det hele blev mer og mer vanskelig.

Da jeg igen tog afsted tilbage til fronten ved Stanislau, havde jeg blandt andet en halv skinke med. Efter ankomsten tog jeg samme med ned til Jens Behrens kvarter, hvor den sammen med kaffekanden, et brød og en flaske brændevin blev lagt på bordet. Vi tog plads og blev så sammen med opdækningen fotograferet. Billedet findes blandt mine andre fotografier fra krigen. Alt imedens gik vinteren 1917-18 sin gang. Telefonposterne blev opretholdt; Mandskabet og heste fik deres forplejning, men den blev meget knap, alt mens tiden gik. Da vi kom til april 1918, kom der pludselig ordre til, at vi skulde forlade østfronten. Vi viste, at vi skulde til vestfronten, men hvor var der ingen af mandskabet, der viste. Pr. jernbane gik det foreløbig nord på over Lemberg (nuv. L'vov), Ravarusskava, Kovel og Brest-Litovisk (nuv. Brest). Så mod vest over Warszawa, Lodz, Kalisz. Gennem Schleisien over Liza(?), så Sachen gennem Lausitz til Leipzig. Dernæst langs med Saalefloden, hvor der er meget smukt til Frankfurt a M. Så videre gennem Pfalz til Lotringen, hvor vi foreløbig blev indkvarteret i Sargemynd (Sarreguemines?). Dette var en smuk og interessant rejse. Det tog omtrent en uge. I Rusland var der endnu koldt, men da vi kom ind i Tyskland, havde vi det herligste forårsvejr. Hestene havde vi jo i lukkede vogne og tilsvarende mandskab hos dem. 6 heste og tre mand i hver vogn. Var vejret godt lukkede vi skydedøren op og lå og betragtede landskabet, vi kom igennem. Det var forbudt at ryge i vognene, men det blev sjældent overholdt. En gang varm mad pr. dag fik vi på de større stationer, hvor der var indrettet køkkener for transporter.

Lotringen er et smukt land med skove og frugtbare marker. Saarfloden har et smukt løb gennem kønne egne, helt til den når Mosel ved Saarbrüchen. Her i Lotringen kom vi for første gang i kvarter bland civilbefolkningen. Vi lå her nemlig uden for skudvide. Det hele virkede i høj grad kultiveret efter hvad, vi var vant til fra Rusland.

Jeg med flere kom til at ligge i en by, der hed Hanvejler lige ved floden Saar. Da der var gået en fjorten dage, kom jeg på orlov for at hjælpe med forårssåningen hjemme

Da jeg kom tilbage fra orlov, blev jeg indkvarteret i en by, der hed Neukirchen, og som var sammenbygget med Sargemynd (Sarreguemines?) kun adskilt ved Saarfloden. Husejeren hed Fru Sibel og var enke efter en bygmester. En af døtrene var gift med en skovrider, der hed Brill. En anden med en officer, hauptmann Langbein, som var falden allerede 1915. Hun havde en søn, der hed Carl Heitz, en ualmindelig sød lille knegt på en 10-11 år. Han var mig en god lille ven, gik snart aldtid hos mig i hestestalden. Hestene havde vi nemlig i hans faders hestestald. Tiden gik med at røre og passe officershestene. Der var en

iblandt, der hed Olga, en stor smuk blåskimmel, den var vanskelig at få til at makke ret, men jeg kunde ta den. Den havde den vane, at når den mødte noget ubehageligt, rejste den sig på bagbenene, gjorde omkring, og hvis den kunde komme afsted med det løb den tilbage til kvarteret. Den gjorde det et par gange med en leutnant på ryggen. Jeg fik så lov at prøve, og efter et par kraftige tilrettevisninger gik det udmærket. For vort vedkommende gik sommeren 1918 meget behageligt. I juni blev jeg udset til at ledsage en transport med ubestemt mål. Vi kom i toget til Sargemünd (Sarreguemines?), og rejsen gik øst på foreløbig. Vi kom gennem den nordlige del af Vogeserne, hvor der var adskillige tunneller. For at nyde udsigten havde jeg anbragt mig på en af vore vogne, der stod på en dertil egnet jernbanevogn. Jeg sad og røg min pibe og nød udsigten. Vejret var førsteklasses. Så pludselig for toget ind i en tunnel, og jeg var nødt til at blive, hvor jeg var, da det pludselig blev mørkt, men det var ikke det værste, røgen fra lokomotivet virkede i høj grad ubehageligt, og det kneb med at få vejret, men omsider slap vi ud igen, og det virkede meget behageligt oven på den omgang. Ved middagstid nåede vi Strassborg, og der fik vi at vide, hvor vi skulde hen. Vi havde håbet på Rumænien og glædet os til en rejse gennem Østrig Ungarn, men det blev der ikke noget af; ordren lød på Rufach(Rouffach?). Denne by ligger ved Vogeserne omtrent øst for Hartmann Vejler(?).

Vi kom til byen kort efter solnedgang. Jernbanestationen ligger i byens østlige udkast. Da vi var færdige med at få heste og vogne ladet af toget, og marchen begyndte ind mod byen, blev jeg i høj grad forundret, ti lige foran mig lå en kirke magen til Ribe domkirke. Ved nærmere eftersyn dagen efter viste det sig, at det var rigtig, dog var den en del mindre. Byggematerialet var den samme som i Ribe nemlig Tufsten. En dag kom jeg til at tale med en af byens bedemænd, en ældre herre, som ikke havde været indkaldt på grund af alderen. Han vidste besked om byens historie langt tilbage i tiden. Han fortalte mig, at i 30 årskrigen havde svenskerne under kommando af general Torstenson belejret og senere indtaget byen. Stedet, hvor han skal være gået over bymuren, blev vist mig. Samme var på det pågældende sted brudt ned til en trediedel af dens højde på en længde af ca 100 mtr.

Til venstre for hovedindgangen til kirken lå der en stor sten, som man den dag i dag kaldte for Svenskestenen. Svenskerne skulde nemlig dengang have brugt den til at skærpe deres våben på, og det er meget mulig, ti den var meget hulslevet.

Noget andet, jeg lagde mærke til, var, at byen kun til den side, hvor banen i sin tid var bleven bygget, var vokset uden for den gamle bymur, altså en meget lille udvikling i de sidste tre-firehundrede år. Da jeg stillede spørgsmål desangående, blev der svaret, at man antog, at indgifte gennem århundrede samt en jævn konstant nydelse af spiritus i form af vin var årsagen.

Noget, man heller ikke kunde lade være at lægge mærke til, var, at der var forholdsvis mange, der var født som vanføre. Nå, men for øvrigt var Rufach(Rouffach?) en lille hyggelig by at ligge kvarter i, omgivet som den var af vinbjerge, frugttræer, marker og mod vest de imponerende Vogeserbjerge med Gros og Klein Belchen(?) som de højeste punkter i hele den lange bjergkæde. Hartmannsvejler(?) havde vi lidt imod sydvest for os. Stod man en aften ved solnedgangen oppe i Vogeserne, og vejret var klart, da havde man en herlig udsigt. Foran lå Rhindalen, smukt bevokset og med frodige marker i hele sin bredde fra Vogeserne i vest til Schwartzwald på den anden side af floden i øst.

Så man i sydøstlig retning, da så man Alperne fortone sig i rødlig dis. Man må indrømme, at der er meget smukt i Elsas (Alsace); også befolkningen er mer end almindelig tiltalende og elskværdige. I den del, hvor der tales tysk, tales dette med en særpræget dialekt, der minder en del, hvad tonen angår, om vores danske fynske.

Stillingen ved Hartmannsvejler(?) var i sommeren 1918 meget rolig. Kun nogle småsker-

mysler nu og da, artilleriet hørte vi sjældent. Sidst i juli kom jeg tilbage til mit gamle kvarter i Neunkirchen. Da havde vi det roligt og godt. De eneste forstyrrelser, vi havde, var franske flyverangreb, og en nat i september havde de heldet med sig. Når vejret var nogenlunde, kom franske flyvere i reglen over os væk på vej til Saarbrücken, hvor der var stor jernindustri. På disse ture fik vi nu og da et par bomber, vi havde nemlig en flyverpark i nærheden. Så en nat var franskmændene så heldige at træffe benzintanken, som jo øjeblikkelig kom i brand. Dette så franskmændene, og så blev der liv i sagerne, ti nu var der jo noget at sigte efter. Nu kom den ene bombe hylende efter den anden. Resultatet var en del døde og sårede, deriblandt en del russiske krigsfanger. Det var et interessant skuespil, natten var mørk, lyskasterne sendte deres lyskegler op i luften for at søge de fjendtlige flyvere. Fik de en i keglen, var denne hvid som sølv. En seks otte kanoner udspyrede granater så hurtigt, de formåede, men uden resultat.

I sommeren 1918 vendte krigslykken sig for tyskerne, og nederlaget var uundgåeligt. I juli blev de slået eftertrykkeligt ved Marnefloden for anden gang. Omkring 8. august overendte Englænderne de tyske stillinger nord for Peronne. De tyske hæres kampkraft var på det tidspunkt stærk svækket, og selvtilliden, som før havde været så udpræget, var ikke mere tilstede.

Sommeren 1918 gik på hæld. Jeg gav ind om høst orlov, men det trak i langdrag, og først i begyndelsen af oktober blev det til noget.

Vores Major, Frey, der havde kone og børn i Leipzig, kaldte mig en dag til sig og spurgte mig, om jeg var landmand, hvor stor min gård var, og om jeg kunde skaffe hans familie noget at spise, ti de sad i Leipzig og sultede. Jeg svarede, at det kunde jeg nok, når bare jeg kunde få orlov, så skulde det nok lykkes.

Da jeg denne gang rejste gennem Tyskland, kunde jeg på forskellige ting se, at tyskerne var ved at nå bunden, hvad udholdenheden angik. Byboerne søgte i store masser ud på landet for at hamstre. Det var særlig kvinder og drenge under 18 år, der ustanselig var under vejs.

Resultatet var som regel roer og kartofler, fedtstofferne var på det tidspunkt bleven meget sjældne.

Herhjemme var mangt og meget også ved at slippe op, så det blev mere og mere vanskeligt at holde gården blot i nogenlunde normal drift. Oktober var meget våd dette år, så roehøsten var meget besværlig. Mens jeg var herhjemme, begyndte rygterne om en nær forstående fred at komme i omløb. Nu gik det op for os, at vi vilde blive genforenet med Danmark. Varme og glade følelser gennemstrømmede vort sind ved tanken derom. Dette, at vi nu efter 50 års fremmedherredømme og over 4 års krig, nu fik fred og så hjem til Danmark, dette var alt, hvad sindet kunde bære af glæde og taknemmelighed.

Da min orlov nærmede sig sin afslutning, indtraf der 10 dages orlovssperre. Dette vil sige, at ingen, der skulde eller var på orlov, måtte benytte jernbanerne i ti dage. Noget sådant indtraf med mellemrum, når store troppeforskydninger skulde finde sted. For mit vedkommende betød det jo i dette tilfælde, at jeg fik ti dages lagt til. Den fjerde novb. tog jeg så afsted igen. Paula vilde, at jeg skulde blive hjemme med det samme, men dels vilde jeg ikke risikere dette, og lyst havde jeg også til at se afslutningen på hele elendigheden.

Da jeg kom til Flensborg, var der et længere ophold på et par timer. Både i gaderne og i beværtningerne traf man på soldater, og stemningen var anderledes end ellers. Man var klar over, at der var sket noget, og at der vilde ske mere. Det, der satte sindene så stærk i bevægelse, var rygterne om oprøret på flåden i Kiel.

Da jeg sammen med et par kammerater passerede skibroen, så vi til vor forbavselse, at der ude i havneindløbet kom et krigsskib sejlene med en rød klud som fane istedet for det kejserlige marineflag. Dermed var rygterne stadfæstet.

Kammeraterne og jeg overvejede endnu en gang, om vi skulde vende om. Vi blev enige om at forhøre os på jernbanestationen, hvor der var en militærkommando. Der fik vi af en meget ophidset officer at vide, at det var kun de forbandede "Lausebuben" i Kiel, der var bleven forrykte, landsarmeen var der ikke noget ivejen med, og vi skulde bare se at komme af sted til fronten for at gøre vores pligt. Denne opfordring fulgte vi så, skønt vi kunde såmænd godt have vendt om. Da vi kom til Slesvig, var der ordret en hel del infanteri, som skulde med toget til Kiel. Med den fulgte vi så til Neumünster. De skulde nemlig slå oprøret ned. Men det blev der ikke noget af. De gjorde efter nogen diskuterer fælles sag med matroserne. Da vi kørte videre, var toget fra Neumünster mod Hamborg overfyldt med marinesoldater, hvis opgave det var at udbrede revolutionen efter evne, og dette lykkedes som bekjendt over alt forventning.

I Hamborg blev vi opfordrede til at gøre fælles sag med oprørerne. Men jeg med flere syntes, at det var det klogeste at passe os selv og tog da, så hurtigt, det kunde lade sig gøre, med toget vestpå. Jeg skulde over Coblenz-Trier til Metz og derfra øst i Lotringen. Den 5te nvb. om aftenen kom jeg til Metz. Da jeg kom ind i de store venteværelser på banegården, var jeg straks klar over, at rygterne om revolutionen også var nået hertil. Det vante billede var ændret, ingen sov, ingen sad og døsede ved et glas øl eller en avis, nej man rykkede sammen om bordene og diskuterede iøvrigt. Jeg satte mig hen ved forskellige borde og fortalte, hvad jeg vidste, og det var jo ikke så lidt, da jeg jo kom fra de steder, hvor det foregik noget, og jeg lagde ikke fingrene imellem.

Næste dags formiddag meldte jeg mig "Fra orlov tilbage". Jeg måtte fortælle alle mine oplevelser på rejsen til fronten. Disse vakte forøvrigt uro på skrivestuen. Man var nemlig klar over, at der snart vilde ske noget i den retning blandt landtropperne. Den 8. og 9. November gik det løs

Jeg stod om formiddagen d. 8. på gaden uden for mit kvarter. Jeg ser da, at der et stykke nede i gaden var en voldsom sammenstimlen af soldater. Der blev råbt hurra o.s.v., og ganske rigtig menigmand havde nægtet at lade sig kommandere. Officererne blev afsat, og mange af dem, der havde en dårlig samvittighed over for mandskabet, forsvandt ganske stille i et sæt civiltøj. For vi gamle soldater var det, vi her så, et mærkelig syn. Vi var jo fra den aktive tjenestetid vant til at betragte officersstanden som noget højtstående og urørlige, og nu så vi så alt dette falde sammen - men kun for en overgang.

Der blev nu dannet arbejder- og soldaterråd. I rådene blev optaget de befalingsmænd og officerer, der var godt lidt af mandskabet samt ældre menige med lang tjenestetid. Til at begynde med truede det hele med kaos. Enhver løb rundt efter eget forgodtbefindende, drak sig fulde, og hvis det kunde lykkes, stak mange af hjemad. Men det gik ikke, det blev vi snart klar over, vi stod dengang en 6 millioner mand i våben ved vestfronten.

Hindenburg gav da sin berømte dagsbefaling til hæren, hvor han manede til ordnet tilbage tog. Den gjorde sin virkning. Alt mens blev det den 11-11 klokken 11, og våbenstilstanden trådte i kraft.

Det er svært at skildre det indtryk, det gjorde på os, da den sidste kanon blev affyret, og vi med sikkerhed var klar over, at nu var det slut. I over 4 år havde vi døjet en verdenskrigs ubehageligheder og nu, nu var det slut.

Det var interessant at se den enkelte reagere over for denne virkelighed. Nogle blev elle-

vilde, andre tog det alvorlig, de vidste, at det var Tyskland, der havde tabt den store holmgang. Kejseren var stukket af til Holland, deres fædreland lå knust og med en usikker og vanskelig fremtid i udsigt. Jeg vidste og havde vidst i nogen tid, at den dansksindede del af Sønderjylland vilde komme tilbage til Danmark. H.P. Hansen var allerede i fuld gang med de nødvendige forberedelser.

Tilbageetoget blev straks efter våbenstilstanden påbegyndt. Hovedtrækkene i den var, at alle troppekontingenter skulde lige mod øst til et bestemt punkt, et sted øst for Rhinen. Dette var ordnet sådan, for at vi ikke skulde komme til at kolliderede med hinanden indbyrdes; og særdeles nødvendig var det også for at få forplejningen holdt i orden.

Vi lå jo i Lothringen, og det var interessant at lægge mærke til, hvordan befolkningen reagerede, hvad sindelaget angår. Om eftermiddagen d. 11. nvb. var der så godt som på alle kirketårne det franske flag bleven hejst, og i beværtningerne samledes beboerne for at fejre tyskernes afmarch. Tyskerne var gale over den kensgerning, men havde fået andet at tænke på, nemlig at se at komme ud af Frankrig til den fastsatte tid, og den var ikke for rigelig. Infanteriet kom i reglen først. De havde lettest ved at få klundset med sig. Værre og besværligere var det for artilleriet. Hestene var på det tidspunkt tildels i en elendig forfatning. --- bestod for en stor del af motorvogne. Med dem gik det nogenlunde.

Vores tur til opbrud kom også. Det var helt festlig, ti nu gik det hjemad. Vores første kvarter var Gersheim, en landsby mellem Sargemünd og Pirmasens.

Vi lagde mærke til, at magasiner med hør og halm blev brændt af, når det ikke kunde føres med tilbage. Biler, der ikke kunde mere, blev med ladning og det hele også tilintetgjort ved ild. Motorene blev først knust med en svær hammer.

Vort næste kvarter var Pirmasens, så Hinter Wejdenthal og Landau. Så blev Rhinen passeret. En formiddag ved 10 tiden med tåget vejr. Stemningen var trykket. Rhinen er for tyskerne mere end en almindelig flod. Da vi red over, kunde jeg ikke dy mig og sagde til kammeraterne " Syng nu " " Di waght am Rhein" inden franskmændene overtager den. Svaret, jeg fik, var - Ja du kan sagtens, du kan tage op til dit Danmark, men hvad med os. Broen, vi passerede, var en træbro, bygget af pionererne. Den slags var der flere af, da de forhåndeværende ikke kunde tage de store troppemasser i en så forholdsvis kort tid. Vores første kvarter øst for Rhinen var en kjøbstad Brüchsal (Bruchsal). Over vejen foran byen var det sat et stort skildt op med følgende indskrift: Velkommen i ubesejrede tapre forsvarere af fædrelandet. Vores næste kvarter var Weinsberg og Hillbrom. I Würtemberg lå vi i længere tid for at vente på toget til Magdeburg, hvorfra vi så skulde hjemperiteres. I ventetiden fik vi os rigtig set om i Würtemberg og langs den skønne Neckarflod. En del benyttede sig af lejligheden til at stikke af på egen hånd. Ja en enkelt kammerat var endog så dristig, at ta hans heste med sig. Så at sige, alt kunde lade sig gøre. Det hele var en stor forvirring under opløsningens tegn.

Der blev imidlertid ikke lejlighed til at komme med et tog, og det blev besluttet at tage vejen i marcher helt op til Magdeburg. Vi tog så vejen nordøst ud af Würtemberg ind i Bajern (Bayern) over Jylichau Würtzburg (Würzburg?). Nord for sidstnævnte by kom vi en dag hen imod aften til en landsby, der hed Eifeld. En landmand fra Brandenburg og jeg red ved siden af hinanden. Vi så et tog komme kørende ind mod byen, han siger da til mig, idet han nikker i retning af toget "Vil du med, jeg vil prøve, om det ikke kan lykkes". Godt svarede jeg, jeg slår følge. Da vi var kommen i kvarter, og hestene og mandskabet havde fået deres forplejning, gik vi til sagen. Jeg var på det tidspunkt bleven fodermester og havde nøglerne til foderbeholdningen. Disse gav jeg til en kammerat med den bemærkning, at jeg vilde i byen, og skulde jeg ikke være der om morgenen i rette tid, da kunde han foretage fordelingen. Jeg fik fat i en sæk. Foruden det, jeg vilde havde med af beklædnings-

genstande, lagde jeg to brød og noget fetolje i også. Det var mørkt aften d. 12 December ved syvtiden, da jeg begav mig hen på byens banegård. Min rejsefælle var kommen. Det blev en lang ventetid, men et tog kom der, og med stor besvær kom vi ind. Toget var så overfyldt, som jeg aldrig har set et tog. Hver plads var optaget også uden på vognene. Den kupe, jeg kom ind i, var så fuld, at jeg bogstavelig ved hjælp af en portør blev smidt oven på dem, der var der. De skeldte ud, og jeg gav mund igen, og alt imens satte toget sig igang. Vognen var så overfyldt, så fjedrene var trykt flade, så det rumlede på en særegen måde. Omsider kom vi til Schweinfurt. Der var omstigning for de flestes vedkommende. Da vi kom til Meiningen var der noget i vejen med togpersonalet. De nægtede at køre videre på grund af overanstrængelse. Efter nogen drøftelse og fare for uroligheder kom vi igang igen. I Eisenach tog jeg vest på til Bebra. På den strækning var jeg omtrent ene i toget. Jeg vidste, at Bebra lå ved hovedjernbanelinien Basel Frankfurt Hannover Hamborg. Efter lidt ophold gik det nord på igen. Ved midnatstide d. 13 kom jeg til Hannover. Der var der ophold til kl. 5 om morgenen. Jeg lå den nat i Røde Korsafdelingen på banegården. På gulvet var der anbragt lange rækker af halmsække, på dem kunde man lægge sig, og et tæppe var der, som man kunde dække sig til med. Jeg lå yderst i rækken. Til højre for mig var der en indgang med portiere for. Bag denne, fik jeg senere konstateret, sov min fader den selvsamme nat, ikke ti skridt fra mig. Han var nemlig rejst til Hannover for at se til min broder Aage, der lå på lazerat og var dødsyg af spansk syge. På mangel af bedre?? måtte fader så overnatte på banegården. Vi vilde være bleven ikke så lidt forbavsede, om vi havde truffet hinanden.

Næste dags aften ankom jeg så til Flensborg. Der søgte jeg natlogi i den danske "Borgerforening". Da jeg næste morgen vilde afsted til banegården, hørte jeg, at man såvidt det kunde lade sig gøre, fratog sønderjydske soldater, hvad de havde af bagage. Det skulde jeg ikke have noget af. Jeg gik da om på dampskibspavilionen og tog der billet til Rønshoved, på den måde kom jeg ugenert ud af byen. Da jeg stod på damperen, mens den sejlede ud af Flensborg havn, slog den følelse pludselig ned i mig, at nu havde jeg krigen bag mig, nu var jeg hjemme igen, og fremtiden lå lys og forjættende med genforeningen med Danmark forude.

Min broder Peter boede dengang endnu i Hokkerup, og min søster Marie var hos ham som husholder. Stor var gensynsglæden, da jeg kom. Peter og jeg havde ikke set hinanden i flere år, begrundet på krigen. Marie var rejst til Hannover for at se til Aage, som jo lå meget syg der.

Efter at havde fået en ordentlig drøftelse af fortid og fremtid tog jeg den følgende dag med toget fra Tørsbøl. Den dag nåede jeg ikke længere end til Tinglev. Togforbindelsen var på det tidspunkt helt misserabel, og særlig fra Flensborg og nordpå var det rent galt. Jeg overnattede så på Hotel "Tinglev Hus". Jeg tog med første tog nord på næste dags morgen og nåede så lykkelig hjem samme dags aften.

Det var dejlig at være kommen hjem og ikke skulde afsted igen. Dette "afsted igen", som altid havde pint vi soldater, når vi var hjemme på orlov. Nu kunde vi blive hjemme, hvor var det en dejlig overbevisning. Men vi var jo ikke helt færdig med tyskerne endnu. På kaserne i Haderslev var der endnu en hel del militær. Og her til lands var der også dannet arbejder og soldaterråd. På grund af at jeg var taget afsted fra mit regiment på ulovlig måde, så havde jeg jo ikke mine afskedspapirer i orden. Jeg blev da nødt til at melde mig på kaserne i Haderslev, hvor jeg uden stor besvær fik et orlovsbevis, der lød på orlov på ubestemt tid.

Her hjemme var der meget at tage fat på. Jord, besætning, bygninger og meget andet var gået stærk i forfald i de forløbne fire krigsår. Der var ikke den ting, undtagen der var mangel på den, alle reserver var opbrugt. Efterhånden kom der en livlig handel igang med by-

erne nord for grænsen. For vort vedkommende var det Ribe, vi søgte til, og det var ikke små mængder af varer, der i den tid blev fragtet over den endnu eksisterende grænse. Her var jo alt opbrugt. Af de hjemvendte soldater var der mange, der fremdeles sled uniformen til daglig, tøj var vanskelig at få fat på. På den måde havde vi det helt fra krigens ophør i november 1918 til den egentlige genforening, som først fandt sted i Juni 1920.

Afstemningen, dagen hvor vi stemte os tilbage til Danmark, foretoges den 10 februar 1920. Den dag hører til dem, man ikke glemmer. Da kom der mennesker både fra nord og syd for at deltage. De i sin tid udvandrede eller på anden måde bortflyttede, skulde ifølge overenskomst stemme, hvor de havde boet eller var fødte, og dette afstedkom, at der var mange, der skulde indkvarteres rundt om i de forskellige byer. Den 10 fer. oprandt med øsende regnvejr og storm fra sydvest. Men trods det var der en god stemning over dagen. Dagen begyndte med kirkegang kl. 10. Foruden pastor Zerlang talte her pastor Dan, en svigersøn af Hendrik Bennetzen.

Valgdeltagelsen var meget stor, og her i byen var så godt som alle stemmer for Danmark.

Om aftenen var der fest i den store sal på hotellet, og dette blev den største og mest festlige sammenkomst, jeg mindes at have været med til. Der blev talt og sunget til langt ud på natten, og da vi gik hjem, var det med følelsen af, at vi havde været med til at udfylde en god side i Danmarkshistorien.